

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथाऽयोध्यामाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

विष्णुहरिमाहात्म्यवर्णनम्

जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः ।

यस्याऽऽस्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं जगत्पिबति ॥ १ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ २ ॥

व्यास उवाच

हिमवद्वासिनः सर्वे मुनयो वेदपारगाः । त्रिकालज्ञा महात्मानो नैमिषारण्यवासिनः ॥
येऽर्बुदारण्यनिरता दण्डकारण्यवासिनः । महेन्द्राद्रिरता ये च ये च विन्ध्यनिवासिनः ॥
जम्बूवनरता ये च ये गोदावरिवासिनः । वाराणसीश्रिता ये च मथुरावासिनस्तथा ॥
उज्जयिन्यां रता ये च प्रथमाश्रमवासिनः । द्वारावतीश्रिता ये च बदर्याश्रयिणस्तथा ॥
मायापुरीश्रिता ये च ये चकान्तीनिवासिनः । एते चान्ये च मुनयः सशिष्या बहवोऽमलाः ॥
कुरुक्षेत्रे महाक्षेत्रे सत्रे द्वादशवार्षिके । वर्तमाने च रामस्य क्षितीशस्य महात्मनः ॥

समागताः समाहताः सर्वे ते मुनयोऽमलाः ॥ ८ ॥

सर्वे ते शुद्धमनसो वेदवेदाङ्गपारगाः । तत्र स्नात्वा यथान्यायं कृत्वा कर्म जपादिकम् ॥
भारद्वाजं पुरस्कृत्य वेदवेदाङ्गपारगम् । आसनेषु विचित्रेषु वृष्यादिषु ह्यनुक्रमात् ॥
उपविष्टाः कथाश्चक्रुर्नानातीर्थाश्रितास्तदा । कर्मान्तरेषु सत्रस्य सुखासीनाः परस्परम् ॥
कथान्तेषु ततस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् । आजगाम महातेजास्तत्र सूतो महामतिः ॥

प्रथमोऽध्यायः]

* अयोध्यामाहात्म्यवर्णनम् *

७०७

व्यासशिष्यः पुराणज्ञो रोमहर्षणसञ्ज्ञकः । तान्प्रणम्य यथान्यायं मुनीनां वचनेन सः ॥

उपविष्टो यथान्यायं मुनीनां वचनेन सः ॥ १३ ॥

व्यासशिष्यं मुनिवरं सूतं वै रोमहर्षणम् । तं पप्रच्छ मुनिवरा भारद्वाजादयोऽमलाः ॥

ऋषय ऊचुः

त्वत्तः श्रुता महाभाग नानातीर्थाश्रिताः कथाः । सरहस्यानिसर्वाणि पुराणानि महामते ॥
साम्प्रतं श्रोतुमिच्छामः सरहस्यं सनातनम् । अयोध्यायामहापुर्यामहिमानं गुणोज्ज्वलम् ॥

कीदृशी सा सदा मेध्याऽयोध्या विष्णुप्रिया पुरी ।

आद्या सा गीयते वेदे पुरीणां मुक्तिदायिका ॥ १७ ॥

संस्थानं कीदृशं तस्यास्तस्यां के च महीभुजः ।

कानि तथानि पुण्यानि महात्म्यं तेषु कीदृशम् ॥ १८ ॥

अयोध्यासेवनाङ्गणां फलं स्यात् सूत! कीदृशम् ।

किं चरित्रं सूत! तस्याः का नद्यः के च सङ्गमाः ॥ १९ ॥

तत्र स्नानेन किं पुण्यं दानेन च महामते! ।

तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामस्त्वत्तः सूत! गुणाधिक! ॥ २० ॥

एतत्सर्वं क्रमेणैव तथ्यं त्वं वेत्थ साम्प्रतम् ।

अयोध्याया महापुर्या माहात्म्यं वक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥

सूत उवाच

व्यासप्रसादाज्ञानामिपुराणानितपोधनाः । सेतिहासानिसर्वाणि सरहस्यानितत्त्वतः ॥
तं प्रणम्य प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं भवदग्रतः । अयोध्यायामहापुर्यायथावत्सरहस्यकम् ॥
विद्यावन्तं विपुलमतिदं वेदवेदाङ्गवेद्यं श्रेष्ठं शान्तं शमितविषयं शुद्धतेजोविशालम् ।
वेदव्यासं सततविनतं विश्ववेद्यैकयोनिं पाराशर्यं परमपुरुषं सर्वदाऽहं नमामि ॥ २४ ॥

ॐ नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे । यस्य प्रसादाज्ञानामिह्ययोध्यामहिमामहम् ॥

शृण्वन्तु मुनयः सर्वे सावधानाः सशिष्यकाः ।

माहात्म्यं कथयिष्यामि अयोध्याया महोदयम् ॥ २६ ॥

उदीरितमगस्त्याय स्कन्देनाऽश्रावि नारदात् ।

अगस्त्येन पुरा प्रोक्तं कृष्णद्वैपायनाय तत् ॥ २७ ॥

कृष्णद्वैपायनाच्चैतन्मया प्राप्तं तपोधनाः । तदहं वच्मि युष्मभ्यंश्रोतुकामेभ्य आदरात्
नमामि परमात्मानं रामं राजीवलोचनम् । अतसीकुसुमश्यामं रावणान्तकमव्ययम्

अयोध्या सा परा मेध्या पुरी दुष्कृतिदुर्लभा ।

कस्य सेव्या च नाऽयोध्या यस्यां साक्षाद्वरिः स्वयम् ॥ ३० ॥

सरयूतीरमासाद्य दिव्यापरमशोभना । अमरावती निभा प्रायः श्रिता बहुतपोधनैः

हस्त्यश्वरथपत्याढ्या सम्पदुच्चा च संस्थिता ।

प्राकाराढ्यप्रतोलीभिस्तोरणैः काञ्चनप्रभैः ॥ ३२ ॥

सानूपवैषैः सर्वत्र सुविभक्तचतुष्टया । अनेकभूमिप्रासादाबहुभित्तिसुविक्रिया ॥ ३३ ॥

पद्मोत्फुल्लशुभोदाभिर्वापीभिरुपशोभिता । देवतायतनैर्दिव्यैर्वेदधोपैश्च मण्डिता ॥

वीणावेणुमृदङ्गादिशब्दैरुत्कृष्टताडिता । शालैस्तालैर्नालिकैः पनसामलकैस्तथा ॥ ३५ ॥

तथैवाप्रकपित्थाद्यैरशोकैरुपशोभिता । आरामैर्विविधैर्युक्ता सर्वतुल्यफलपादैः ॥ ३६ ॥

मालतीजातिवकुलपाटलीनागचम्पकैः । करवीरैः कर्णिकारैः केतकीभिरलङ्कृता ॥

निम्बजम्बीरकदलीमातुलिङ्गमहाफलैः । लसच्चन्दनगन्धाढ्यैर्नागरैरुपशोभिता ॥

देवतुल्याप्रभायुक्तैर्नृपपुत्रैश्च संयुता । सुरुपाभिर्वरस्त्रीभिर्देवस्त्रीभिरिवावृता ॥ ३८ ॥

श्रेष्ठैः सत्कविभिर्युक्ता बृहस्पतिसमैर्द्विजैः । वणिग्जनैस्तथा पौरैः कल्पवृक्षैरिवावृता

अश्वैरुच्चैः श्रवस्तुल्यैर्दन्तिभिर्दिग्गजैरिव । इति नानाविधैर्भावरूपेतेन्द्रपुरीसमा ॥

यस्यांजातामहीपालाः सूर्यवंशसमुद्भवाः । इक्ष्वाकुप्रमुखाः सर्वे प्रजापालनतत्पराः ॥

यस्यास्तीरे पुण्यतोया कूजद्भृङ्गविहङ्गमा । सरयूनाम तटिनी मानसप्रभवोल्लासा

धर्मद्रवपरीता सा धर्मरोत्तमसङ्गमा ।

मुनीश्वराश्रिततटा जागर्ति जगदुच्छिता ॥ ४४ ॥

दक्षिणाच्चरणाङ्गुष्ठाभिः सृता जाह्नवी हरेः । वामाङ्गुष्ठान्मुनिवराः सरयूनिर्गता शुभा ॥

तस्मादिमे पुण्यतमे नद्यौ देवनमस्कृते । एतयोः स्नानमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति

प्रथमोऽध्यायः]

* व्यासागस्त्यसम्वादवर्णनम् *

७०९

तामयोध्यामथ प्राप्तोऽगस्त्यः कुम्भोद्भवो मुनिः ।

यात्रार्थं तीर्थमाहात्म्यं ज्ञात्वा स्कन्दप्रसादतः ॥ ४७ ॥

आगत्यतु पुनः सोऽपि कृत्वा यात्रां क्रमेण च । यथोक्तेन विधानेन स्नात्वा सन्तर्प्य तान्पितॄन्
पूजयित्वा यथान्यायं देवताः सकला अपि । सर्वाण्यपि च तीर्थानि नमस्कृत्य यथाविधि
कृतकृत्योऽर्जितानन्दस्तीर्थमाहात्म्यदर्शनात् । अभूदगस्त्योरूपेण पुलकाञ्चितविग्रहः

स त्रिरात्रं स्थितस्तत्र यात्रां कृत्वा यथाविधि ।

स्तुवन्नयोध्यामाहात्म्यं प्रतस्थे मुनिसत्तमः ॥ ५१ ॥

तमायान्तं विलोक्याऽऽशु बहुलानन्दसुन्दरम् ।

कृष्णद्वैपायनो व्यासः पप्रच्छाऽऽनन्दकारणम् ॥ ५२ ॥

व्यास उवाच

कुतः समागतो ब्रह्मन्साम्प्रतं मुनिसत्तमः । परमानन्दसन्दोहः समभूत्साम्प्रतं तव ॥

कस्मादानन्दपोषोऽभूत्तव ब्रह्मन्वदस्व मे । ममापि भवदानन्दात्प्रमोदोद्बुद्धि जायते ॥

अगस्त्य उवाच

अहो महदथाश्चर्यं विस्मयो मुनिसत्तम ! । दृष्ट्वा प्रभावं मेऽद्याभूदयोध्यायास्तपोधन

तस्मादानन्दसन्दोहः समभून्मम साम्प्रतम् ।

तच्छ्रुत्वा गस्त्यवचनं व्यासः प्रोवाच तं मुनिम् ॥ ५६ ॥

व्यास उवाच

भगवन्ब्रूहितस्त्वेन विस्तरात्सरहस्यकम् । अयोध्यायामहापुर्या महिमानङ्गुणाधिकम्

कः क्रमस्तीर्थयात्रायाः कानि तीर्थानि को विधिः ।

किं फलं स्नानतस्तत्र दानस्य च महामुने ! ॥

एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तराद्ब्रूताम्बर ॥ ५८ ॥

अगस्त्य उवाच

अहो धन्यतमा बुद्धिस्तव जाता तपोधन ! । दृश्यते येन पृच्छा ते ह्ययोध्यामहिमाश्रिता

अकारो ब्रह्म च प्रोक्तं यकारो विष्णुरुच्यते । धकारो रुद्ररूपश्च अयोध्यानाम राजते

सर्वोपपातकैर्युक्तैर्ब्रह्महत्यादिपातकैः । नायोध्या शक्यतेयस्मात्तामयोध्यांततोविदुः ।

विष्णोराद्या पुरी येयं क्षितिं न स्पृशति द्विज ! ।

विष्णोः सुदर्शने चक्रे स्थिता पुण्यकरी क्षितौ ॥ ६२ ॥

केन वर्णयितुं शक्यो महिमाऽस्यास्तपोधन ! ।

यत्र साक्षात्स्वयं देवो विष्णुर्वसति सादरः ॥ ६३ ॥

सहस्रधारामारभ्य योजनं पूर्वतोदिशि । तथैवदिकप्रतीच्यां वै योजनं समतोऽवधिः ।

दक्षिणोत्तरभागे तु सरयूतमसावधिः । एतत्क्षेत्रस्य संस्थानं हरेरन्तर्गृहंस्थितम् ।

मत्स्याकृतिस्थंविप्रपुरीविष्णोरुदीरिता । पश्चिमेतस्यमूर्द्धातुगोप्रतारासिताद्द्विज ।

पूर्वतः पृष्ठभागो हि दक्षिणोत्तमर्मध्यमः ।

तस्यां पुण्या महाभाग ! नाम्ना विष्णुर्हरिः स्वयम् ॥

पूर्वं दृष्टप्रभावोऽसौ प्राधान्येन वसत्यपि ॥ ६७ ॥

व्यास उवाच

भगवन्किम्प्रभावोऽसौ योऽयं विष्णुर्हरिस्त्वया ।

कीर्तितो मुनिशार्दूल प्रसिद्धिं गतवान्कथम् ॥

एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरेण ममाऽग्रतः ॥ ६८ ॥

अगस्त्य उवाच

विष्णुशर्मैति विख्यातः पुराऽभूद्ब्राह्मणोत्तमः । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञोधर्मकर्मसमाश्रितः ।

योगध्यानरतो नित्यंविष्णुभक्तिपरायणः । सकदाचित्तीर्थयात्रां कुर्वन्वैष्णवसत्तमः ।

अयोध्यामागतो विष्णुर्विष्णुः साक्षाद्भवेदिति ॥ ७० ॥

चिन्तयन्मनसा वीरस्तपः कर्तुंसमुद्यतः । स वै तत्र तपस्तेपे शाकमूलफलाशनः ॥

ग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यस्थो ह्यतपत्स महातपाः । वार्षिकेन निरालम्बोहेमन्ते च सरोवरे

स्नात्वा यथोक्तविधिना कृत्वा विष्णोस्तथाऽर्चनम् ।

वशीकृत्येन्द्रियग्रामं विशुद्धेनाऽन्तरात्मना ॥ ७३ ॥

मनोविष्णौसमावेश्यविधायप्राणसंयमम् । ॐकारोच्चारणाद्धीमान्हृदिपद्मंविकाशयन्

तन्मध्येरविसोमाग्निमण्डलानियथाविधि । कल्पयित्वाहरिर्मूर्तयस्मिन्देशेसनातनम् ।

पीताम्बरधरं विष्णुं शङ्खचक्रगदाधरम् । तश्चपुष्पैःसमभ्यर्च्य मनस्तस्मिन्निवेश्यच

ब्रह्मरूपं हरिंध्यायञ्जपन्वेद्वादशाक्षरम् । वायुभक्षःस्थितस्तत्र विप्रस्त्रीन्वत्सरान्वसन्

ततो द्विजवरो ध्यात्वा स्तुतिञ्चक्रे हरेरिमाम् । प्रणिपत्यजगन्नाथं चराचरगुहंहरिम्

विष्णुशर्माऽथ तुष्टाव नारायणमतन्द्रितः ॥ ७८ ॥

विष्णुशर्मोवाच

प्रसाद भगवन्विष्णो ! प्रसीद पुरुषोत्तम ! । प्रसीद देवदेवेश ! प्रसीद कमलेश्वर ! ॥

जयकृष्ण ! जयचिन्त्य ! जयविष्णो ! जयव्यय ! । जयजगत्पते ! नाथ ! जयविष्णोपतेधिभो

जय पापहरानन्त जय जन्मञ्ज्वरापह ! नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने ॥ ८१ ॥

नमः सर्वेश भूतेश तमः कैटभसूदन ! नमस्त्रैलोक्यनाथाय जगन्मूल ! जगत्पते ॥ ८२ ॥

नमो देवाधिदेवाय नमो नारायणाय वै । नमः कृष्णाय रामाय नमश्चक्रायुधाय च ॥

त्वं माता सर्वलोकानां त्वमेव जगतःपिता ।

भयार्त्तानां सुहृन्मित्रं त्वं पिता त्वं पितामहः ॥ ८३ ॥

त्वं हविस्त्वं वषट्कारस्त्वं प्रभुस्त्वं हुताशनः ।

करणं कारणं कर्त्ता त्वमेव परमेश्वरः ॥ ८४ ॥

शङ्खचक्रगदापाणे ! मां समुद्धर माधव ! ॥ ८६ ॥

प्रसीद मन्दरधर ! प्रसीद मधुसूदन ! । प्रसीद कमलकान्त प्रसीद भुवनाधिप ! ॥ ८७ ॥

अगस्त्य उवाच

इत्येवं स्तुवतस्तस्यमनोभक्त्यामहात्मनः । आविर्बभूव विश्वात्मा विष्णुर्गुरुडवाहनः ।

शङ्खचक्रपदापाणिः पीताम्बरधरोऽच्युतः । उवाचस प्रसन्नात्माविष्णुशर्माणमव्ययः ।

श्रीभगवानुवाच

तुष्टोऽस्मि भवतो वत्स महता तपसाऽधुना ।

स्तोत्रेणानेन सुमते ! नष्टपापोऽसिसाम्प्रतम् ॥ ९० ॥

वरम्बरयविप्रेन्द्र ! वरदोऽहं तवाऽग्रतः । नाऽतस्तपसा द्रष्टुं शक्यः केनाऽप्यहं द्विज !

विष्णुशर्मोवाच

कृतकृत्योऽस्मि देवेश साम्प्रतं तवदर्शनात् । त्वद्वक्तिमचलामेकां मम देहि जगत्पते
श्रीभगवानुवाच
भक्तिरस्त्वचलामेवैवैष्णवीमुक्तिदायिनी । अत्रैवास्त्वचलामेवै जाह्नवीमुक्तिदायिनी
इदं स्थानं महाभाग! त्वन्नाम्ना ख्यातिमेप्स्यति ॥ ६४ ॥

अगस्त्य उवाच

इत्युत्त्वादेवदेवेशश्चक्रेणोत्खायततस्थलम् । जलं प्रकटयामास गाङ्गापातालमण्डलात्
जलेन तेन भगवान्पवित्रेण दयाम्बुधिः । नीरजस्कं भूमितलं क्षणाच्चक्रे कृपावशात्
चक्रतीर्थमिति ख्यातं ततः प्रभृति तद् द्विज! ।
जातं त्रैलोक्यविख्यातमधोयध्वंसकृच्छुभम् ॥ ६७ ॥
तत्र स्नानेन दानेन विष्णुलोकम्व्रजेन्नरः ॥ ६८ ॥

ततः स भगवान्भूयोविष्णुशर्माणमच्युतः । कृपया परया युक्त उवाच द्विजवत्सलः
श्रीभगवानुवाच

त्वन्नामपूर्विकाविप्रमन्मूर्तिरिहतिष्ठतु । विष्णुहरीतिविख्याता मुक्तानांमुक्तिदायिनी
अगस्त्य उवाच
इतिश्रुत्वावचोविप्रोवासुदेवस्यबुद्धिमान् । स्वनामपूर्विकांमूर्तिस्थापयामासचक्रिणः
ततः प्रभृति विप्रेश! शङ्खचक्रगदाधरः । पीतवासाश्चतुर्बाहुर्नाम्नाविष्णुहरिः स्थितः
कार्तिकेशुकृष्णक्षस्यप्रारभ्यदशमीतिथिम् । पूर्णिमामवधिकृत्वायात्रासास्वत्सरीभवेत्
चक्रतीर्थनरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । बहुवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

पितृनुद्दिश्य यस्तत्र पिण्डान्निर्वापयिष्यति ।

तृप्तास्तु पितरो यान्ति विष्णुलोकं न संशयः ॥ १०५ ॥

चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा विष्णुहरिं विभुम् । सर्वपापक्षयंप्राप्य नाकपृष्ठे महीयते
स्वशक्त्या तत्र दानानि दत्त्वा निष्कलमणो नरः ।

विष्णुलोके वसेद्धीमान्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १०७ ॥

अन्यदाऽपि नरस्तत्र चक्रतीर्थे जितेन्द्रियः । दृष्ट्वा सकृद्धरिदिवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति सकलगुणाब्धिर्धर्ममूर्तिश्चिदात्मा

हरिरिह परमूर्त्या तस्थिवान्मुक्तिहेतोः ।

तमिह बहुलभक्त्या चक्रतीर्थाभिषेकी

वसति सुकृतिमूर्त्तिर्योऽर्चयेद्विष्णुलोके ॥ १०६ ॥

इति श्रीस्कादे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

- ऽयोध्यामाहात्म्ये विष्णुहरिमाहात्म्यवर्णनं नाम

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

ब्रह्मकुण्डसहस्रधारातीथवर्णनम्

सूत उवाच

अगस्त्यमुनिरित्युक्त्वा चक्रतीर्थाश्रयां कथाम् ।

विभोर्विष्णुहरेऽश्वापि पुनराह द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥

अगस्त्य उवाच

पुरा ब्रह्माजगत्स्रष्टाविज्ञायहरिमच्युतम् । अयोध्यावासिनंदेवंतत्रचक्रेस्थितिस्वयम्
आगत्यकृतवांस्तत्र यात्रां ब्रह्मायथाविधि । यज्ञश्चविधिवच्चक्रेनानासम्भारसंयुतम्

ततः स कृतवांस्तत्र ब्रह्मालोकपितामहः ।

कुण्डं स्वनाम्ना विपुलं नानादेवसमन्वितम् ॥ ४ ॥

विस्तीर्णजलकल्लोलकलितं कलुषापहम् । कुमुदोत्पलकह्लारपुण्डरीककुलाकुलम् ॥

हंससारसचक्राह्वविहङ्गममनोहरम् । तटान्तविटपोल्लासिपतत्रिगणसङ्कुलम् ॥ ६ ॥

तत्र कुण्डेसुराः सर्वेस्नाताःशुद्धिसमन्विताः । बभूवुरद्धा विगतरजस्काचिमलत्विषः

तदाश्चर्यं महद्दृष्ट्वा ते सर्वे सहस्रासुराः । ब्रह्माण्मप्रणिपत्योचुर्भक्त्या प्राञ्जलयस्तदा

देवा ऊचुः

भगवन्ब्रूहि तत्त्वेन माहात्म्यं कमलासन । अस्य कुण्डस्य सकलं खातस्य विमलत्विषः
अत्र स्नानेन सर्वेषां मस्माकं विगतं रजः । महदाश्चर्यमेतस्य दृष्ट्वा कुण्डस्य विस्मिताः
सर्वे वयं सुरश्रेष्ठ! कृपया त्वमतो वद ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच

शृण्वन्तु सर्वे त्रिदशाः! सावधानाः सविस्मयाः ।

कुण्डस्यैतस्य माहात्म्यं नानाफलसमन्वितम् ॥ ११ ॥

अत्र स्नानेन विधिवत्पापात्मानोऽपि जन्तवः । विमानं हंससंयुक्तमास्थाय रुचिराम्बराः
(अध्यासते) निवसन्ति ब्रह्मलोकं यावदाभूतसम्प्लवम् ॥ १२ ॥

अत्र दानेन होमेन यथाशक्त्या सुरोत्तमाः । तुलाश्वमेधयोः पुण्योप्राप्तुमुनिस्तत्तमाः
ममास्मिन्सरसि श्रीमाञ्जायते स्नानतो नरः । तस्मादत्र विधानेन स्नानं दानं जपादिकम्
सर्वयज्ञसमं स्याद्वै महापातकनाशनम् । ब्रह्मकुण्डमिति ख्यातिमितोयास्यत्यनुत्तमाम्
अस्मिन् कुण्डे च सान्निध्यं भविष्यति सदा मम । कार्तिके शुक्लपक्षस्य चतुर्दश्यां सुरोत्तमाः
यात्रा भविष्यति सदा सुराः! साम्बत्सरीमम । शुभप्रदा महापापराशिनाशकरी तदा
स्वर्णञ्चैव सदा देयं वासांसि विविधानि च । निजशक्त्या प्रकर्तव्या सुरास्तृप्तिर्द्विजन्मनाम्

अगस्त्य उवाच

इत्युक्त्वा देवदेवोऽयं ब्रह्मा लोकपितामहः । अन्तर्दधे सुरैः सार्द्धं तीर्थं दृष्ट्वा तपोधन!
तदा प्रभृति तत्कुण्डं विख्यातं परमम्भुवि । चक्रतीर्थाञ्च पूर्वस्यां दिशि कुण्डं स्थितं महत्

सुत उवाच

इत्थं कृत्वा स तपोराशिरगस्त्यः कुम्भसम्भवः ।

पुनः पृष्ठो मुनिवरो व्यासायाऽवीचदत्कथाम् ॥ २१ ॥

अगस्त्य उवाच

अन्यच्छृणु महाभाग! तीर्थदुष्कृतिदुर्लभम् । ऋणमोचनसञ्ज्ञन्तु सरयूतीरसङ्गतम्

ब्रह्मकुण्डान्मुनिवर! धनुःसप्तशतेन च । पूर्वोत्तरदिशाभागे संस्थितं सरयूजले ॥ २३ ॥
तत्र पूर्वं मुनिवरो लोमशो नामतः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन स्नानञ्चक्रे विधानतः ॥
ततः स ऋणनिर्मुक्तो बभूव गतकल्मषः । तदाश्चर्यं महद्दृष्ट्वा मुनीन् स्नानन्दमब्रवीत्
पश्यन्त्वेतस्य महतो गुणां स्तीर्थवरस्य वै । भुजावूर्ध्वतथाकृत्वा हर्षेणाऽऽहाश्रुलोचनः
लोमश उवाच

ऋणमोचनसञ्ज्ञन्तु तीर्थमेतदनुत्तमम् । यत्र स्नानेन जन्तूनामृणनिर्यातनम्भवेत् ॥

पेहिकं पारलौकिक्यं यदृणत्रितयं नृणाम् ।

तत्सर्वं स्नानमात्रेण तीर्थेऽस्मिन्नश्नयति क्षणात् ॥ २८ ॥

सर्वतीर्थोत्तमं चैतत्सद्यः प्रत्ययकारकम् । मया चाऽस्य फलं सम्यगनुभूतमृणादिह
तस्मादत्र विधानेन स्नानं दानञ्च शक्तिः । कर्त्तव्यं श्रद्धया युक्तैः सर्वदा फलकाङ्क्षिभिः
स्नातव्यञ्च सुवर्णञ्च देयं वस्त्रादि शक्तिः ॥ ३१ ॥

अगस्त्य उवाच

इत्युक्त्वा तीर्थमाहात्म्यं लोमशो मुनिस्ततः ।

अन्तर्दधे मुनिश्रेष्ठः स्तुवं स्तीर्थगुणान्मुदा ॥ ३२ ॥

इत्येतत्कथितं विप्र! ऋणमोचनसञ्ज्ञकम् । यत्र स्नानेन जन्तूनामृणं नश्यति तत्क्षणात्
ऋणमोचनतीर्थन्तु पूर्वतः सरयूजले ॥ ३३ ॥

यनुर्द्विशत्या तीर्थञ्च पापमोचनसञ्ज्ञकम् । सर्वपापविशुद्धात्मा तत्र स्नानेन मानवः ॥
जायते तत्क्षणादेव नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥

मया तत्र मुनिश्रेष्ठ! दृष्टं माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३५ ॥

पाञ्चालदेशसम्भूतो नाम्ना नरहरिर्द्विजः । असत्सङ्गप्रभावेण पापात्मा समजायत ॥
नानाविधानि पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च । कृतवान्पापिसङ्गेन त्रयीमार्गविनिन्दकः
स कदाचित्साधुसङ्गात्तीर्थयात्राप्रसङ्गतः । अयोध्यामागतो विप्र! महापातककृद्द्विजः
पापमोचनतीर्थतोऽस्नातः सत्सङ्गतो द्विजः । पापराशिर्विनिष्टोऽस्य निःपापः समभूत्क्षणात्
दिवः पपात तन्मूर्ध्नि पुष्पवृष्टिमुनीश्वर । दिव्यं विमानमारुह्य विष्णुलाके गतो द्विजः

तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं मया च द्विजपुङ्गव ! । श्रद्धया परयातत्र कृतं स्नानं विशेषतः ॥ ४१ ॥

माघकृष्णचतुर्दश्यां तत्र स्नानं विशेषतः ।

दानञ्च मनुजैः कार्यं सर्वपापविशुद्धये ॥ ४२ ॥

अन्यदा तु कृते स्नाने सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ४३ ॥

पापमोचनतीर्थे तु पूर्वन्तु सरयूजले । धनुः शतप्रमाणेन वर्त्तते तीर्थमुत्तमम् ॥ ४४ ॥

सहस्रधारासञ्जन्तु सर्वकिल्बिषनाशनम् । यस्मिन्नामाज्ञया वीरो लक्ष्मणः परवीरहा

प्राणानुत्सृज्य योगेन ययौ शेषात्मतां पुरा ॥ ४५ ॥

सार्द्धहस्तत्रयेणैव प्रमाणं धनुषो विदुः । चतुर्भिर्हस्तकैः संख्यादण्डइत्यभिधीयते ॥

सुत उवाच

इत्थंतदासमाकर्ण्यकुम्भयोनिमुनेस्तदा । कृष्णद्वैपायनोव्यासः पुनः पप्रच्छ कौतुकात्

व्यास उवाच

सहस्रधारामाहात्म्यं विस्तराद्ब्रह्म सुव्रत ! । शृण्वंस्तीर्थस्य माहात्म्यं न तृप्यति मनो मम

अगस्त्य उवाच

सावधानः शृणु मुने ! कथां कथयतो मम । सहस्रधारातीर्थस्य समुत्पत्तिमहोदयात्

पुरा रामो रघुपतिर्देवकार्यं विधाय वै । कालेन सह सङ्गम्य मन्त्रं चक्रे नरेश्वरः ॥ ५० ॥

आवां मन्त्रयमाणौ हि यः पश्येदन्तिकगतः ।

मया त्याज्यो भवेत्क्षिप्रमिदं चक्रे स सम्बिदम् ॥ ५१ ॥

तस्मिन्मन्त्रयमाणे हि द्वारेतिष्ठतिलक्ष्मणे । आगतः स तपोराशिर्दुवासास्तेजसां निधिः

आगत्य लक्ष्मणं शीघ्रं प्रीत्योवाच क्षुधाऽऽकुलः ॥ ५३ ॥

दुर्वासा उवाच

सौमित्रे ! गच्छ शीघ्रं त्वं रामाग्रे मां निवेदय ।

कार्यार्थिनमिदं वाक्यं नाऽन्यथा कर्तुमर्हसि ॥ ५४ ॥

अगस्त्य उवाच

शापाद्धीतः स सौमित्रिर्दुतं गत्वा तयोः पुरः । मुनिनिवेद्यामासरामाग्रे दर्शनार्थिनम्

दुर्वाससं तपोराशिमत्रिनन्दनमागतम् ॥ ५५ ॥

रामोऽपि कालमामन्त्रयप्रस्थाप्य च बहिर्ययौ । दृष्ट्वा मुनितंप्रणतः सम्भोज्य प्रभुरादरात्

दुर्वाससं मुनिवरं प्रस्थाप्य स्वयमादरात् ।

सत्यभङ्गभयाद्भीरो लक्ष्मणं त्यक्तवांस्तदा ॥ ५७ ॥

लक्ष्मणोऽपि तदा वीरः कुर्वन्नवितथं वचः । भ्रातुर्ज्येष्ठस्य सुमतिः सरयूतीरमाययौ

तत्र गत्वाऽथ च स्नात्वा ध्यानमास्थाय सत्वरम् ।

चिदात्मनि मनः शान्तं सङ्गम्याऽवस्थितस्तदा ॥ ५६ ॥

ततः प्रादुरभूत्तत्र सहस्रफणमण्डितः । शेषश्चक्षुःश्रवाः श्रेष्ठः क्षितिं भित्त्वासहस्रधा

सुरलोकात्सुरेन्द्रोऽपि समागादमरैः सह ॥ ६० ॥

ततः शेषात्मतां यातं लक्ष्मणं सत्यसङ्गरम् । उवाच मधुरं शक्रः सुराणां तत्र पश्यताम्

इन्द्र उवाच

लक्ष्मणोत्तिष्ठ शीघ्रं त्वमारोह स्वपदं स्वकम् । देवकार्यं कृतं वीर ! त्वया रिपुनिषूदन

वैष्णवं परमं स्थानं प्राप्नुहि त्वं सनातनम् । भवन्मूर्तिः समायातः शेषोऽपि विलसत्फणः

सहस्रधा क्षितिं भित्त्वासहस्रफणमण्डलैः । क्षितेः सहस्रच्छिद्रेषु स्माद्विह्वलमुद्रताः

फणसाहस्रमणिभिर्दग्धाः शेषस्य सुव्रत ! । तस्मादेतन्महातीर्थं सरयूतीरगं शुभम्

ख्यातं सहस्रधारेति भविष्यति न संशयः ॥ ६५ ॥

एतत्क्षेत्रप्रमाणं तु धनुषां पञ्चविंशतिः । अत्र स्नानेन दानेन श्राद्धेन श्रद्धयान्वितः ॥

सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकं व्रजेन्नरः ॥ ६६ ॥

अत्र स्नातो नरो धीमाञ्छेपं सम्पूज्य चाऽव्ययम् ।

तीर्थं सम्पूज्य विधिवद्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ६७ ॥

तस्मादत्र प्रकर्तव्यं स्नानं विधिपुरःसरम् । शेषरूपाहिवद्वयोः पूज्याविप्राविशेषतः

स्वर्णं चान्नं च वासांसि देयानि श्रद्धयान्वितैः । स्नानं दानं हरेः पूजा सर्वमक्षयतां व्रजेत्

तस्मादेतन्महातीर्थं सर्वकामफलप्रदम् । क्षितौ भविष्यति सदानात्र कार्याविचारणा

श्रावणे शुक्लपक्षस्य या तिथिः पञ्चमी भवेत् । तस्यामत्र प्रकर्तव्यो नागानुद्दिश्यत्ततः

उत्सवो विपुलः सद्भिः शेषपूजापुरःसरम् । उत्सवे तु कृते तत्र तीर्थमहति मानवैः
सन्तोष्य च द्विजान्भक्त्या नागपूजापुरस्सरम् ।

सन्तुष्टाः फणिनः सर्वे पीडयन्ति न मानुषान् ॥ ७३ ॥

वैशाखमासे ये स्नानं कुर्वन्त्यत्र समाहिताः । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि
तस्मादत्र प्रकर्तव्यं माधवे यत्नतो नरैः । स्नानं दानं हरिःपूज्यो ब्राह्मणाश्च विशेषतः
तीर्थं कृतेऽत्र मनुजैः सर्वकामफलप्रदः ॥ ७४ ॥

विष्णुमुद्दिश्योदद्यात्सालङ्कारांपयस्विनीम् । सवत्सामत्रसत्तीर्थेऽसत्पात्रायद्विजन्मने
तस्य वासो भवेन्नित्यं विष्णुलोके सनातने । अक्षयंस्वर्गमाप्नोतितीर्थस्नानेनमानवः
अत्र पूज्यो विशेषेण नरैः श्रद्धासमन्वितैः । वैशाखे मास्यलङ्कारैर्वस्त्रैश्चद्विजदम्पती
लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै लक्ष्मीप्राप्त्यै विशेषतः ।

वैशाखेमासि तीर्थानि पृथिवीसंस्थितानि वै ॥ ७६ ॥

सर्वाण्यपि चसङ्गत्यस्थास्यन्त्यत्रनसंशयः । तस्मादत्रविशेषेणवैशाखेस्नानतोत्तुणाम्
सर्वतीर्थावगाहस्य भविष्यति फलं महत् ॥ ८० ॥

अगस्त्य उवाच

इत्युक्त्वा मुनिराजेन्द्रो लक्ष्मणं सुरसङ्गतम् । शेषं संस्थाप्यतत्तीर्थं भूभारहरणक्षमम्
लक्ष्मणं यानमारोप्य प्रतस्थे दिवमादरात् ॥ ८१ ॥

तदाप्रभृति तत्तीर्थविख्यातिपरमां ययौ । वैशाखेमासितीर्थस्यमाहात्म्यं परमं स्मृतम्
पञ्चम्यामपि शुक्लायां श्रावणस्य विशेषतः । अन्यदापर्वणि श्रेष्ठं विशेषं स्नानमाचरेत्
सहस्रधारातीर्थं च नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ८३ ॥

विधिवदिह हि धीमान्स्नानदानानितीर्थेनरवर! इह शक्त्या यः करोत्यादरेण ।
स इह विपुलभोगान्निर्मलात्मा च भक्त्या भजति भुजगशायिश्रीपतेरात्मनैक्यम् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये

वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये ब्रह्मकुण्डसहस्रधारातीर्थ-

माहात्म्यवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

चन्द्रसहस्रव्रतोद्यापनवर्णनम्

सूत उवाच

इति श्रुत्वा वचो धीमानादरात्कुम्भजन्मनः । प्रोवाचमधुरंवाक्यंकृष्णद्वैपायनोमुनिः

व्यास उवाच

भगवन्नद्भुतमिदं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् । श्रुत्वा त्वत्तो मम मनः परमानन्दमाययौ ॥
अन्यत्तीर्थवरं ब्रूहि तत्त्वेन मम शृण्वतः । न तृप्तिरस्ति मनसः शृण्वतो मम सुव्रत!

अगस्त्य उवाच

शृणु विप्र! प्रवक्ष्यामि तीर्थमन्यदनुत्तमम् । स्वर्गद्वारमिति ख्यातं सर्वपापहरं सदा
स्वर्गद्वारस्य माहात्म्यं विस्ताराद्वक्तुमीश्वरः ।

नहि कश्चिदतो वत्स! सङ्क्षेपाच्छृणु सुव्रत! ॥ १ ॥

सहस्रधारामारभ्य पूर्वतः सरयूजले । षट्त्रिंशदधिका प्रोक्ता धनुषां षट्शती मितिः
स्वर्गद्वारस्य विस्तारः पुराणज्ञैर्विशारदैः । स्वर्गद्वारसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति
सत्यंसत्यंपुनः सत्यं नासत्यं ममभाषितम् । स्वर्गद्वारसमंतीर्थनास्तिब्रह्माण्डगोलके
हित्वा दिव्यानि भौमानि तीर्थानि सकलान्यपि ।

प्रातरागत्य तिष्ठन्ति तत्र संधित्य सुव्रत! ॥ ६ ॥

तस्मादत्र प्रकर्तव्यं प्रातःस्नानं विशेषतः । सर्वतीर्थावगाहस्य फलमात्मनः ईप्सता
त्यजन्ति प्राणिनः प्राणान्स्वर्गद्वारान्तरेद्विज! ।

प्रयान्ति परमं स्थानं विष्णोस्तेनाऽत्र संशयः ॥ ११ ॥

मुक्तिद्वारमिदं पश्यस्वर्गप्राप्तिकरं नृणाम् । स्वर्गद्वारमितिख्यातंतस्मात्तीर्थमनुत्तमम्
स्वर्गद्वारंसुदुष्प्राप्यं देवैरपि न संशयः । यद्यत्कामयते तत्र तत्तदाप्नोति मानवः ॥
स्वर्गद्वारे परा सिद्धिः स्वर्गद्वारे परागतिः । जप्तं दत्तं द्रुतं द्रुतं तप्तस्तप्तंकृतञ्चयत्

ध्यानमध्ययनं सर्वं दानं भवतिचाऽक्षयम् ॥ १४ ॥

जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसञ्चितम् । स्वर्गद्वारप्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम्
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वै वर्णसङ्कराः ।

कृमिलेच्छाश्च ये चाऽन्ये सङ्कीर्णाः पापयोनयः ॥ १६ ॥

कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः । कालेन निधनं प्राप्ताः स्वर्गद्वारेऽप्युद्विज
कौमोदकीकराः सर्वे पक्षिणो गरुडध्वजाः । शुभे विष्णुपुरे विष्णुर्जायन्ते तत्र मानवाः
अकामो वा सकामो वा अपि तीर्थगतोऽपि वा ।

स्वर्गद्वारे त्यजन् प्राणान् विष्णुलोके महीयते ॥ १६ ॥

मुनयो देवताः सिद्धाः साध्या यक्षा मरुद्गणाः । यज्ञोपवीतमात्रेण विभागश्चक्रे तु ये
मध्याह्नेऽत्र प्रकुर्वन्ति सान्निध्यं देवतागणाः । तस्मात्तत्र प्रकुर्वन्ति मध्याह्ने स्नानमादरात्
कुर्वन्त्यनशनं ये तु स्वर्गद्वारे जितेन्द्रियाः । प्रयान्ति परमं स्थानं ये च मासोपवासिनः
अन्नदानरता ये च रत्नदा भूमिदा नराः । गोवत्सदाश्च विप्रेभ्यो यान्ति ते भवनं हरेः
यत्र सिद्धा महात्मानो मुनयः पितरस्तथा । स्वर्गं प्रयान्ति ते सर्वे स्वर्गद्वारं ततः स्मृतम्
चतुर्धा च तनुं कृत्वा देवदेवो हरिः स्वयम् । अत्र वै रमते नित्यं भ्रातृभिः सह राघवः
ब्रह्मलोकं परित्यज्य चतुर्वक्त्रः सनातनः । अत्रैव रमते नित्यं देवैः सह पितामहः ॥

कैलासनिलयावासी शिवस्तत्रैव संस्थितः ॥ २७ ॥

मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः । स्वर्गद्वारं समासाद्य सर्वो व्रजति क्षयम्
या गतिर्ज्ञानतपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् । स्वर्गद्वारे मृतानां तु सागतिर्विहिता शुभा
ऋषिदेवासुरगणैर्जपहोमपरायणैः । यतिभिर्मोक्षकामैश्च स्वर्गद्वारो निषेव्यते ॥ ३० ॥
पष्टिर्वर्षसहस्राणि काशीवासेषु यत्फलम् । तत्फलं निमिषार्द्धेन कलौ दाशरथीपुरीम्
या गतिर्योगयुक्तानां वाराणास्यां तनुत्यजाम् । सा गतिः स्नानमात्रेण सरस्व्यां हरिवासरे
स्वर्गद्वारे मृतः कश्चिन्नरकं नैव पश्यति ।

केशवानुगृहीता हि सर्वे यान्ति परांगतिम् ॥ ३३ ॥

भूलोके चाऽन्तरिक्षे च दिवि तीर्थानि यानि वै ।

अतीत्य वर्तते तानि तीर्थान्येतद् द्विजोत्तम ! ॥ ३४ ॥

विष्णुमक्तिं समासाद्य रमन्ते तु सुनिश्चिताः ।

संहृत्य शक्तिः कामं विषयेषु हि संस्थितम् ॥ ३५ ॥

शक्तिः सर्वतोयुक्त्वा शक्तिस्तपसि संस्थिता । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि
हन्यमानोऽपि यो विद्वान्वसेच्छस्त्रशतैरपि । स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति
स्वर्गद्वारे विद्युज्येत स याति परमाङ्गतिम् । उत्तरं दक्षिणं वाऽपि अयनं न विकल्पयेत्
सर्वस्तेषां शुभः कालः स्वर्गद्वारं श्रयन्ति ये । स्नानमात्रेण पापानि विलयं यान्ति देहिनाम्
यावत्पापानि देहेन ये कुर्वन्ति जनाः क्षितौ । अयोध्या परमं स्थानं तेषां मीरितमादरात्
ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे पञ्चदश्यां विशेषतः । तस्य साम्बत्सरीयात्रा देवैश्चन्द्रहरेः स्मृता
तस्मिन्नुद्यापनं चन्द्रसहस्रं व्रतयोगिभिः । कार्यं प्रयत्नतो विप्र ! सर्वयज्ञफलाधिकम्
तस्मिन्कृते महापापक्षयात्स्वर्गो भवेन्नृणाम् ॥ ४३ ॥

श्रीध्यास उवाच

भगवन्ब्रूहि तत्त्वेन तस्य चन्द्रहरेः शुभाम् । उत्पत्तिश्च तथा चन्द्रव्रतस्योद्यापने विधिम्

अगस्त्य उवाच

अयोध्यानिलयं विष्णुं नत्वा शीतांशुस्तुक्कः ।

आगच्छत्तीर्थमाहात्म्यं साक्षात्कर्तुं सुभ्रानिधिः ॥

अत्राऽऽगत्य च चन्द्रोऽथ तीर्थयात्रां चकार सः ॥ ४५ ॥

क्रमेण विधिपूर्वञ्च नानाश्चर्यसमन्वितः । समाराध्य ततो विष्णुं तपसा दुश्चरेण वै
तत्प्रसादं समासाद्य स्वाभिधानपुरस्सरम् । हरिं संस्थापयामास तेन चन्द्रहरिः स्मृतः
वासुदेवप्रसादेन तत्स्थानं जातमद्भुतम् । तद्धि गुह्यतमं स्थानं वासुदेवस्य सुव्रत
सर्वेषामेव भूतानां भर्तुर्मोक्षस्य सर्वदा ।

अस्मिन्सिद्धाः सदा विप्र ! गमेचिन्द्रव्रतमास्थिताः ॥ ४६ ॥

नानालङ्घ्यधरानित्यं विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ।

अभ्यस्यन्ति परं योगं मुक्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ५० ॥

यथाधर्ममवाप्नोति अन्यत्र न तथा क्वचित् । दानं व्रतं तथा होमः सर्वमक्षयतां व्रजेत्
सर्वकामफलप्राप्तिर्जायते प्राणिनां सदा । तस्मादत्र विधातव्यं प्राणिभिर्यत्नतः क्रमात्
दानादिकं विप्रपूजा दम्पत्योश्च विशेषतः ॥ ५२ ॥

सर्वयज्ञाधिकफलं सर्वतीर्थावगाहनम् । सर्वदेवावलोकस्य यत्पुण्यं जायते नृणाम् ॥
तत्सर्वं जायते पुण्यं प्राणिनामस्य दर्शनात् । तस्मादेतन्महाक्षेत्रं पुराणादिपुगीयते
उद्यापनविधिश्चात्र नृभिर्द्विजपुरस्सरम् । अग्रे चन्द्रहरेश्चन्द्रसहस्रव्रतसञ्ज्ञकः ॥ ५५ ॥
गते वर्षद्वये सार्द्धं पञ्चपक्षे दिनद्वये । दिवसस्याऽऽष्टमे भागे पतत्येकोऽधिमासकः ॥
अधिके वा अशीत्यब्दे चतुर्मासयुते ततः । भवेच्चन्द्रसहस्रं तु तावज्जीवति योनरः
उद्यापनं प्रकर्त्तव्यं तेन यात्रा प्रयत्नतः ॥ ५७ ॥

यत्पुण्यं परमं प्रोक्तं सततं यज्ञयाजिनाम् । सत्यवादिषु यत्पुण्यं यत्पुण्यं हेमदायिनि
तत्पुण्यं लभते विप्रः सहस्राब्दस्य जीविभिः ॥ ५८ ॥
सर्वसौख्यप्रदं तादृक्पुण्यव्रतमिहोच्यते ॥ ५९ ॥

चतुर्दश्यां शुचिः स्नात्वा दन्तधावनपूर्वकम् । चरितब्रह्मचर्यंश्च जितवाक्कायमानसः
पौर्णमास्यां तथा कृत्वा चन्द्रपूजां च कारयेत् ॥ ६० ॥
पूर्वश्च मातरः पूज्या गौर्यादिकक्रमेण च । ऋत्विजः पूजयेद्भक्त्या वृद्धिश्चाद्भुतपुरस्सरम्
प्रयतः प्रतिमा कार्या चन्द्रमण्डलसन्निभा । सहस्रसङ्ख्या ह्यथवा तदर्द्धं वा तदर्द्धकम्
निजवित्तानुमानेन तदर्द्धेन तदर्द्धिकम् ॥ ६२ ॥

ततः श्रद्धानुमानाद्वा कार्या वित्तानुमानतः । अथवा षोडश शुभा विधातव्याः प्रयत्नतः
चन्द्रपूजां ततः कुर्यादागमोक्तविधानतः । मायैः षोडशभिः कार्याप्रत्येकं प्रतिमाशुभा
सोममन्त्रेण होमस्तु कार्यो वित्तानुमानतः । प्रतिमास्थापनं कुर्यात्सोममन्त्रमुदीरयेत्
सोमोत्पत्तिं सोमसूक्तं पाठयेच्च प्रयत्नतः । चन्द्रपूजां ततः कुर्यादागमोक्तविधानतः ॥
चन्द्रन्यासं कलान्यासं कारयेन्मण्डले जलम् । एकादशेन्द्रियन्यासं तथैव विधिपूर्वकम्
चन्द्रबिम्बनिभं कार्यमण्डलं शुभतण्डुलैः । मध्ये च कलशः स्थाप्योगव्येन पयसा प्लुतः
चतुरस्रेषु सम्पूर्णान्कलशान् स्थापयेद्बहिः । मण्डले चन्द्रपूजाचकर्तव्यानामभिः क्रमात्

हिमांशवे नमश्चैव सोमचन्द्राय वै नमः । चन्द्राय विधवे नित्यं नमः कुमुदबन्धवे ॥
सुभ्रांशवे च सोमाय ओषधीशाय वै नमः । नमोऽब्जाय मृगाङ्गाय कलानां निधये नमः
नमो नक्षत्रनाथाय शर्वरीपतये नमः । जैवावृकाय सततं द्विजराजाय वै नमः ॥ ७२ ॥
एवं षोडशभिश्चन्द्रः स्तोतव्यो नामभिः क्रमात् ॥ ७३ ॥

ततो वै प्रयतो दद्याद्विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् । शङ्खतोयं समादाय सपुष्पफलचन्दनम् ॥
नमस्ते मासमासान्ते जायमानः पुनः पुनः । गृहाणार्घ्यं शशाङ्क! त्वं रोहिण्यासहितो मम
एवं सम्पूज्य विधिवच्छशिं प्रणतो भवेत् । षोडशान्ये च कलशादुग्नपूर्णाः सरत्तकाः
सवस्त्राच्छादनाः शान्त्यै दातव्यास्ते द्विजन्मने ।

अभिषेकं ततः कुर्यात्पायसेन जलेन तु ॥ ७७ ॥
ऋत्विजां मनसस्तुष्टिः कार्या वित्तानुमानतः । ब्राह्मणं भोजयेत्तत्र सकुटुम्बं विशेषतः
पूजनीयौ प्रयत्नेन वस्त्रैश्च द्विजदम्पती । कर्तव्यश्च ततो भूरिदक्षिणादानमुत्तमम् ॥
प्रतिमाश्च प्रदातव्या द्विजेभ्यो धेनुपूर्विकाः । सुवर्णं रजतं वस्त्रं तथा च विशेषतः
दातव्यं चन्द्रसुप्रीत्यै हर्षादेवं द्विजन्मने ॥ ८० ॥

उपवासविधानेन दिनशेषं नयेत्सुधीः । अनन्तरे च दिवसे कुर्याद्भगवदर्चनम् ॥
वान्धवैः सह भुञ्जीत नियमञ्च विसर्जयेत् ॥ ८१ ॥
एवञ्च कुरुते चन्द्रसहस्रं व्रतमुत्तमम् । ब्रह्मघ्नोऽपि सुरापोऽपि स्तेयी च गुरुतल्पगः
व्रतेनाऽनेन शुद्धात्मा चन्द्रलोकं व्रजेन्नरः ॥ ८२ ॥

यादृशश्च भवेद्विप्र! प्रियो नारायणस्य च । एवं करोति नियतं कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये
वैष्णवखण्डेऽध्यामाहात्म्ये चन्द्रसहस्रव्रतोद्यापनविधि-
वर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः धर्महरिस्वर्णखनिमाहात्म्यवर्णनम्

अगस्त्य उवाच

तस्माच्चन्द्रहरिस्थानाद्गन्ध्यां दिशि संस्थितः ।

देवो धर्महरिर्नाम कलिकलमपनाशकः ॥ १ ॥

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः स्वकर्मपरिनिष्ठितः ।

पुरा समागतो धर्मस्तीर्थयात्राचिकीर्षया ॥ २ ॥

आगत्य च चकारोच्चैर्यात्रांतराद्विरेणसः । दृष्ट्वा माहात्म्यमतुलमयोध्यायाः सविस्मयः

विधाय स्वभुजावूर्ध्वो विप्रोऽवोचन्मुदान्वितः ।

अहो रम्यमिदं तीर्थमहो माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥

अयोध्यासदृशी कापि दृश्यते नाऽपरा पुरी ।

या न स्पृशति वसुधां विष्णुचक्रस्थिताऽनिशम् ॥ ५ ॥

यस्यां स्थितो हरिः साक्षां सेयं केनोपमीयते ।

अहो तीर्थानि सर्वाणि विष्णुलोकप्रदानि वै ॥ ६ ॥

अहो विष्णुरहोतीर्थमयोध्याऽहो महापुरी ।

अहो माहात्म्यमतुलं किं न श्लाघ्यमिहास्थितम् ॥ ७ ॥

इत्युक्त्वा तत्र बहुशो नर्तनप्रमदाकुलः । धर्मो माहात्म्यमालोक्य अयोध्यायाविशेषतः

तं तथा नर्तमानं वै धर्मं दृष्ट्वा कृपान्वितः । आविर्बभूव भगवान्पीतवासाहरिः स्वयम्

तं प्रणम्य च धर्मोऽथ तुष्टाव हरिमादरात् ॥ ८ ॥

धर्म उवाच

नमः क्षीराब्धिवासाय नमः पर्यङ्कशायिने ।

नमो शङ्करसंस्पृष्टदिव्यपादाय विष्णवे ॥ १० ॥

चतुर्थोऽध्यायः]

* धर्महरिस्थापनमहत्त्ववर्णनम् *

७२५

भक्त्याऽर्चितसुपादाय नमोऽजादिप्रियाय ते । शुभाङ्गाय सुनेत्राय माधवाय नमोनमः

नमोऽरविन्दपादाय पद्मनाभाय वै नमः । नमः क्षीराब्धिक्लोलस्पृष्टगात्राय शार्ङ्गिणे

उन्नमो योगनिद्राय योगक्षेमभावितात्मने । तादृशसनाय देवाय गोविन्दाय नमोनमः

सुकेशाय सुनासाय सुललाटाय चक्रिणे । सुवस्त्राय सुवर्णाय श्रीधराय नमोनमः ॥

सुबाहवे नमस्तुभ्यं चारुजङ्गाय ते नमः । सुवासाय सुदिव्याय सुविद्याय गदाभृते

केशवाय च शान्ताय वामनाय नमोनमः । धर्मप्रियाय देवाय नमस्ते पीतवाससे ॥

अगस्त्य उवाच

इति स्तुतो जगन्नाथो धर्मेण श्रीपतिर्मुदा । उवाच स हृषीकेशः प्रीतो धर्ममुदारधीः

श्रीभगवानुवाच

तुष्टोऽहं भवतो धर्म! स्तोत्रेणानेन सुव्रत! । वरम्भरय धर्मज्ञ! यस्तेस्यान्मनसः प्रियः

स्तोत्रेणानेन यः स्तौति मानवो मामतन्द्रितः ।

सर्वान्कामान्वाप्नोति पूजितः श्रीयुतःसदा ॥ १६ ॥

धर्म उवाच

यदि तुष्टोऽसि भगवन्देवदेव! जगत्पते! । त्वामहं स्थापयाम्यत्र निजनाम्नाजगद्गुरो

अगस्त्य उवाच

एवमस्त्विति सम्प्रोच्याऽभवद्धर्महरिर्विभुः । स्मरणादेव मुच्येत नरो धर्महरेर्विभोः

सरयूसलिले स्नात्वा सुचिन्ताकुलमानसः । देवं धर्महरिं पश्येत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अत्र दानं तथा होमं जपो ब्राह्मणभोजनम् । सर्वमक्षयतां याति विष्णुलोके निवासकृत्

अज्ञानाज्ज्ञानतो वाऽपि यत्किञ्चिद्दुष्कृतम्भवेत् ।

प्रायश्चित्तं विधातव्यं तन्नाशाय प्रयत्नतः ॥ २४ ॥

प्रायश्चित्तेन विधिना पापं तस्य प्रणश्यति । तस्मादत्र प्रकर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विधानतः

अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि राजादेर्निग्रहात्तथा । नित्यकर्मनिवृत्तिः स्याद्यस्य पुंसोऽवशात्मनः

तेनाऽप्यत्र विधातव्यं प्रायश्चित्तं प्रयत्नतः ॥ २६ ॥

अत्र साक्षात्स्वयं देवो विष्णुर्वसति सादरः ।

तस्माद्वर्णयितुं शक्यो महिमा न हि मानवैः ॥ २७ ॥

आपाढे शुक्लपक्षस्यएकादश्यां द्विजोत्तम ! तस्यसाम्बत्सरीयात्राकर्तव्यातुविधानतः
स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा धर्महरिविभुम् । सर्वपापविशुद्धात्माविष्णुलोके वसेत्सदा
तस्मादक्षिणदिग्भागे स्वर्णस्य खनिरुत्तमा । यत्र चक्रे स्वर्णवृष्टिं कुबेरो रघुजाद्वयात्

व्यास उवाच

भगवन्ब्रूहि तत्त्वज्ञ ! स्वर्णवृष्टिरभूत्कथम् । कुबेरस्य कथं भीतिरुत्पन्ना रघुभूपतेः ॥
एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरान्मम सुव्रत ! । श्रुत्वा कथारहस्यानिनृत्यतिमनो मम

अगस्त्य उवाच

शृणु विप्र ! प्रवक्ष्यामि स्वर्णस्योत्पत्तिमुत्तमाम् ।

यस्य श्रवणतो नृणां जायते विस्मयो महान् ॥ ३३ ॥

आसीत्पुरा रघुपतिरिक्ष्वाकुकुलवर्द्धनः । रघुर्निजभुजोदारवीर्यशसितभूतलः ॥ ३४ ॥
प्रतापतापितारातिवर्गव्याख्यातसद्यशाः । प्रजाः पालयता सम्यक्तेन नीतिमता सता
यशःपूरेण संलिप्ता दिशोदश सितत्विषा । स चक्रे प्रौढविभवसाधनां विजयक्रमात्
नानादेशान्समाक्रम्य चतुरङ्गबलान्वितः । भूतानि वशमानीय वसु जग्राह दण्डतः ॥

उत्कृष्टान्नृपतीन्वीरो दण्डयित्वा बलाधिकान् ।

रत्नानि विविधान्याशु जग्राहाऽतिबलस्तदा ॥ ३८ ॥

स विजित्य दिशः सर्वा गृहीत्वा रत्नसञ्चयम् ।

अयोध्यामागतो राजा राजधानीञ्च तां शुभाम् ॥ ३९ ॥

तत्रागत्य च काकुत्स्थो यज्ञायोत्सुकमानसः । चकार निर्मलान्बुद्धिनिजवंशोचितक्रियाम्

वसिष्ठं मुनिमाज्ञाय वामदेवं च कश्यपम् ॥ ४१ ॥

अन्यानपि मुनिश्रेष्ठानानातीर्थसमाश्रितान् । समानयद्विनीतेन द्विजवर्येण भूपतिः ॥

दृष्ट्वा स्थितान्सतान्सर्वान्प्रदीप्तानिवपावकान् । तानागतान्वदित्वाऽथ रघुः परपुरञ्जयम्

निश्चक्राम यथान्यायं स्वयमेव महायशः ॥ ४३ ॥

ततो विनीतवत्सर्वान्काकुत्स्थो द्विजसत्तमान् ।

उवाच धर्मयुक्तं च वचनं यज्ञसिद्धये ॥ ४४ ॥

रघुरुवाच

मुनयः सर्व एवैते यूयं शृणुत मद्बचः । यज्ञं विधातुमिच्छामि तत्राज्ञां दातुमर्हथ ॥
साम्प्रतं मामको यज्ञोयुक्तः स्यान्मुनिसत्तमाः । एतद्विचार्य तत्त्वेन ब्रूत यूयं मुनीश्वराः

मुनय ऊचुः

राजन्विश्वजिदाख्यातो यज्ञानां यज्ञोत्तमः । साम्प्रतंकुरु तं यत्नान्माविलम्बंवृथा कृथाः

अगस्त्य उवाच

नृपश्चक्रे ततो राज्ञं विश्वदिग्जयसञ्ज्ञितम् । नानासम्भारमधुरं कृतसर्वस्वदक्षिणम्
नानाविधेन दानेन मुनिसन्तोषहर्षकृत् । सर्वस्वमेव प्रददौ द्विजेभ्यो बहुमानतः ॥
तेषु विश्वेषु यातेषु पूजितेषु गृहान्स्वकान् । बन्धुष्वपि च तुष्टेषु मुनिषु प्रणतेषु च
तेन यज्ञेन विधिवद्विहितेन नरेश्वरः । शुशुभे शोभनाचारः स्वर्गे देवेन्द्रवत्क्षणात् ॥
तत्रान्तरे समभ्यायान्मुनिर्यमवताम्बरः । विश्वामित्रमुनेरन्तेवासी कौत्स इति स्मृतः
दक्षिणार्थं गुरोर्द्विमान्पावितुं तं नरेश्वरम् । चतुर्दशसुवर्णानां कोटीराहर सत्वरम्

मद् दक्षिणेति गुरुणा निर्वन्धाद्याचिनो रुषा ।

आगतः स मुनिः कौत्सस्ततो याचितुमादरात् ॥ ५३ ॥

रघुं भूपालतिलकं दत्तसर्वस्वदक्षिणम् ॥ ५४ ॥

तमागतमभिप्रेत्य रघुरादरतस्तदा । उत्थाय पूजयामास विधिवत्स परन्तपः ॥

सपत्न्यासीत्तस्य सर्वा मृत्पात्रविहितक्रिया ॥ ५५ ॥

पूजा सम्भारमालोक्य तादृशं तं मुनीश्वरः ।

विस्मितोऽभून्निरानन्दो दक्षिणाऽऽशां परित्यजन् ॥

उवाच मधुरं वाक्यं वाक्यज्ञानविशारदः ॥ ५६ ॥

कौत्स उवाच

राजन्नभ्युदयस्तेऽतु गच्छाम्यन्यत्र साम्प्रतम् ॥ ५७ ॥

गुर्वर्थाहरणायैव दत्तसर्वस्वदक्षिणम् । त्वां न याचे धनाभावादतोऽन्यत्र व्रजाम्यहम्

अगस्त्य उवाच

इत्युक्तस्तेन मुनिना रघुः परपुरञ्जयः । क्षणं ध्यात्वाऽब्रवीदेनं विनयाद्विहिताञ्जलिः ॥

रघु उवाच

भगवंस्तिष्ठ मे हर्म्ये दिनमेकं मुनिव्रत ! । यावद्यतिष्ये भगवन्भवदर्थार्थमुच्चकैः ॥ ६० ॥

अगस्त्य उवाच

इत्युक्त्वा परमोदारवचो मुनिमुदारधीः । प्रतस्थे च रघुस्तत्र कुबेरविजिगीषया ॥ ६१ ॥
 तमायान्तं कुबेरोऽथ विज्ञाप्य वचनोदितैः । प्रसन्नमनसंचक्रेवृष्टिं स्वर्णस्य चाक्षयाम् ॥
 स्वर्णवृष्टिरभूद्यत्र सास्वर्णखनिरुत्तमा । स मुनिं दर्शयामास खनितेन निवेदिताम् ॥
 तस्मै समर्पयामास तारघुः खनिमुत्तमाम् । मुनीन्द्रोऽपि गृहीत्वा शुततोर्गुर्वथमादरात् ॥
 राज्ञे निवेदयामास सर्वमन्यद्गुणाधिकः । वरानथ ददौ तुष्टः कौत्सो मतिमताम्बरः ॥

कौत्स उवाच

राजल्लभस्वसत्पुत्रं निजवंशगुणान्वितम् । इयंस्वर्ण खनिस्वूर्णं मनोऽभीष्टफलप्रदा ॥
 भूयादत्र परं तीर्थं सर्वपापहरं सदा । अत्र स्नानेन दानेन दानेन नृणां लक्ष्मीः प्रजायते ॥
 वेशांशुकुद्रादश्यां यात्रा सास्वत्सरी स्मृता । नानाभीष्टफलप्राप्तिर्भूयान्मद्वचसानृणाम् ॥

अगस्त्य उवाच

इति दत्त्वा वराप्राज्ञे कौत्सः सन्तुष्टमानसः । प्रतस्थे निजकार्यार्थं गुरोराश्रममुत्सुकः ॥
 राजाः सकृत्कृत्योऽथ शोभं सङ्गृह्यतद्वनम् । द्विजेभ्यो विधिवद्भस्वापालयामास वै प्रजाः ॥

एवं स्वर्णखनेर्जातं माहात्म्यञ्च मुनीश्वरात् ॥ ७१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये-

वैष्णवखण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये धर्महरिस्वर्णखनिमाहात्म्य-

वर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

सकौत्सवृत्तवर्णनं तिलोदकीमाहात्म्यकथनम्

व्यास उवाच

भगवन्ब्रूहितस्त्वेन कथं निर्वन्धतो मुनिः । विश्वामित्रो निजं शिष्यं कौत्सं क्रोधेन तादृशम् ॥
 दुष्प्राप्यमर्थं यत्नेन बहु प्रार्थितवान्स्तदा । एतत्सर्वञ्च कथय मयि यद्यस्ति ते कृपा ॥

अगस्त्य उवाच

शृणु द्विजकथामेतां सावधानेन्द्रियः स्वयम् । विश्वामित्रो मुनिश्रेष्ठः सदिव्यज्ञानलोचनः ॥
 निजाश्रमे तपो दुर्गञ्चकार प्रयतो व्रती । एकदा तमथो द्रष्टुं दुर्वासा मुनिरागतः ॥

आगत्य च क्षुधाक्रान्त उच्चैः प्रोवाच स द्विजः ।

भोजनं दीयतां मह्यं क्षुधापीडितचेतसे ।

पायसं शुचि चोष्णञ्च शीघ्रं क्षुधात्तिने द्विज ! ॥ ५ ॥

इति श्रुत्वा वचः क्षिप्रं विश्वामित्रः प्रयत्नतः । स्थाल्यां पायसमादाय तं समर्प्य ततः स्वयम् ॥
 तदादायोत्थितं दृष्ट्वा दुर्वासास्तं विलोकयन् । उवाच मधुरं वाक्यं मुनिलक्षणतत्परः ॥

क्षणं सहस्व विप्रेन्द्र ! यावत्स्नात्वा व्रजाम्यहम् ।

तिष्ठ तिष्ठ क्षणं तिष्ठ आगच्छाम्येष साम्प्रतम् ॥ ८ ॥

इत्युक्त्वा स जगामैव दुर्वासाः स्वाश्रमं तदा ॥ ६ ॥

विश्वामित्रस्तपोनिष्ठस्तदा सानुरिवाऽचलः ।

दिव्यं वर्षसहस्रं स तस्थौ स्थिरमतिस्तदा ॥ १० ॥

तस्य शुश्रूषणपरो मुनिः कौत्सो यतव्रतः । बभूव परमोदारमतिर्विगतमत्सरः ॥ ११ ॥

पुनरागत्य स मुनिर्दुर्वासा गतकल्मषः । भुक्त्वा च पायसं सद्यः सजगाम निजाश्रमम् ॥

तस्मिन्गते मुनिवरे विश्वामित्रस्तपोनिधिः । कौत्सं विद्यावतां श्रेष्ठं विससर्ज गृहान्प्रति ॥

स विसृष्टो गुरुं प्राह दक्षिणा प्रार्थयतामिति ।

विश्वामित्रस्तु तं प्राह त्वं किं दास्यसि दक्षिणाम्

दक्षिणा तव शुश्रूषा गृहं व्रज यतव्रतः ॥ १४ ॥

पुनः पुनर्गुरुं प्राहशिष्यो निर्वन्धवान्यदा । तदा गुरुर्गुरुद्वः शिष्यंप्राह चनिष्ठुरम्
सुवर्णस्य सुवर्णस्य चतुर्दश समाहर । कोटीर्मे दक्षिणाविप्र पश्चाद्गच्छ गृहम्प्रति

इत्युक्तो गुरुणा कौत्सो विचार्य समुपागतम् ।

काकुत्स्थं दिग्विजेतारं ययाचे गुरुदक्षिणाम् ॥ १७ ॥

इत्युक्तं ते मुनिवर त्वया पृष्ठं हि यत्पुनः । अतोऽन्यच्छृणुतेवचिमतीर्थकारणमुत्तमम्
तस्माद्दक्षिणदिग्भागे सम्भेदःसिद्धसेवितः ।

तिलोदकीसरस्वोश्चसङ्गत्या भुवि संश्रुतः

तत्र स्नात्वामहाभागभवन्तिविरजानराः । दशानामश्वमेधानांकृतानांयत्फलंफलंलभेत्
तदाप्नोति स धर्मात्मा तत्र स्नात्वा यतव्रतः ॥ २० ॥

स्वर्णादिकञ्च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे । शुभांगतिमवाप्नोति अग्निवच्चैव दीप्यते
तिलोदकी सरस्वोश्च सङ्गमे लोकविश्रुते ।

दत्त्वात्र विधानेन न स भूयोऽभिजायते

उपवासश्चयः कृत्वा विप्रान्सन्तर्पयेन्नरः । सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः
एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र यतव्रतः । यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति
नभस्यकृष्णामावस्यांयात्रासाम्बत्सरीभवेत् । रामेणनिर्मितापूर्वनदीसिन्धुरिवापरा
सिन्धुजानांतुरङ्गाणाजलपानायसुव्रतः । तिलवच्छयाममुदकं यतस्तस्यां सदावभौ

तिलोदकीति विख्याता पुण्यतोया सदा नदी ।

सङ्गमादन्यतो यस्यां तिलोदक्यां शुचिव्रतः

स्नातो विमुच्यते पापैः सप्तजन्मार्जितैरपि ॥ २७ ॥

तस्मात्तिलोदकीस्नानं सर्वपापहरं मुने ।

कर्त्तव्यं सुप्रयत्नेन प्राणिभिर्धर्मकाङ्क्षिभिः

स्नानं दानं व्रतं होमं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ २८ ॥

इति विविधविधानैस्तीर्थयात्रां क्रमेण प्रथितगुणविकासः प्राप्तपुण्यो विधाय
हरिमुपहृतभावः पूजयन्सर्वतीर्थं व्रजति परमधाम न्यस्तपापः कथञ्चित् ॥ २६

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णव
खण्डेऽयोध्यामाहात्म्ये तिलोदकीप्रभाववर्णनंताम

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

स्वर्गद्वारगोप्रतारतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

अगस्त्य उवाच

तस्मात्सङ्गमतोविप्रपश्चिमेदिकटेस्थितम् । सीताकुण्डमितिख्यातंसर्वकामफलप्रदम्
यत्रस्नात्वानरो विप्र सर्वपापैःप्रमुच्यते । सीतया किलतत्कुण्डंस्वयमेवविनिर्मितम्
रामेण वरदानाच्च महाफलनिधिकृतम् ॥ २ ॥

श्रीराम उवाच

शृणु सीते! प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं भुवि यादृशम् ।

त्वत्कुण्डस्याऽस्य सुभगे त्वत्प्रीत्या कथयाम्यहम् ॥ ३ ॥

अत्र स्नानञ्च दानञ्च जपो होमस्तपोऽथवा । सर्वमक्षयतां याति विधानेनशुचिस्मते
मार्गकृष्णचतुर्दश्यां तत्र स्नानंविशेषतः । सर्वपापहरं देवि! सर्वदास्नायिनानृणाम्
इति रामो वरं प्रादात्सीतायै च प्रजाप्रियः । तदाप्रभृति सर्वत्र तर्त्तीर्थं भुविवर्त्तते

सीताकुण्डमिति ख्यातं जनानां परमाद्भुतम् ।

तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा नूनं राममवाप्नुयात् ॥ ७ ॥

तत्र स्नानेन दानेन तपसा च विशेषतः । गन्धैर्माल्यैर्धूपदापैर्नानाविभवविस्तरैः ॥

रामं सम्पूज्य सीताञ्च मुक्तः स्यान्नात्र संशयः ॥ ८ ॥

मार्गे मासि च स्नातव्यं गर्भवासो न जायते ।

अन्यदाऽपि नरः स्नात्वा विष्णुलोकं सगच्छति ॥ ६ ॥

विभोर्विष्णुहरेर्विप्र! रम्ये पश्चिमदिक्ते । देवश्चक्रहरिर्नाम सर्वाभीष्टफलप्रदः ॥१०॥
तस्य चक्रहरेर्विप्र महिमा न हि मानवैः । शक्यो वर्णयितुं धीरैरपि बुद्धिमताम्बरैः
ततः पश्चिमदिग्भागे नाम्ना पुण्यं हरिस्मृति । विष्णोरायतनं ख्यातं परमार्थफलप्रदम्
यस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १२ ॥

तयोर्दर्शनतो यान्ति तेषां पापानि देहिनाम् । तानि पापानि यावन्ति कुर्वन्ते भुवि ये नराः
पुनः देवासुरैः जाते सङ्ग्रामे भृशदारुणे । दैत्यैर्वरमदोऽस्मिन् कर्तुं देवा युधि पराजिताः ॥
तेषां पलायमानानां देवानामग्रणीर्हरः । संस्तभ्य चैव तान् सर्वान् पुरस्कृत्याम्बुजासनम्
क्षीरोदशायिनं विष्णुं शेषपर्वण्यङ्कुशायिनम् ।

लक्ष्योपविष्टं पार्श्वे च चरणाभुजहस्तया ॥ १६ ॥

नारदाद्यैर्मुनिवरैरुद्धीतगुणगौरवम् । गरुडेन पुरःस्थेनानिशमञ्जलिना स्तुतम् ॥१७॥
क्षीराब्धिजलकलोलमदविन्द्वङ्किताम्बरम् । तारकोत्करविस्फारतारहारविराजितम्
पीताम्बरमतिस्मेरविकाशद्वावभावितम् ।

विभ्रतं कुण्डलं स्थूलं कर्णाभ्यां मौक्तिकोऽज्ज्वलम् ॥ १८ ॥

रत्नवल्लीमिव स्वच्छां श्वेतद्वीपनिवासिनीम् ।

किरीटं पद्मरागाणां वलयं दधत् परम् ॥ २० ॥

मित्रस्य राहुवित्रासनिवर्त्तनमिवाऽपरम् । सकौस्तुभप्रभाचक्रं विभ्राणमप्रवलारुणम्
पराञ्चतुर्मुखोत्पत्तिकल्पसंकल्पनामिव । शरणं स जगामाऽऽशुचिनीतात्मास्तुवन्निति
तस्मिन्नावसरे शम्भुः सर्वदेवगणैः सह । तुष्टाव प्रयतो भूत्वा विष्णुं जिष्णुं सुरद्विषाम्
ईश्वर उवाच

संसारार्णवसंतारसुपर्णमुखदायिने । मोहतीव्रतमोहारिचन्द्राय हरये नमः ॥ २४ ॥

स्फुरत्सम्बिम्बमणिशिखां चित्तसङ्गतिचन्द्रिकाम् ।

प्रपद्ये भगवद्रक्तिमानसोद्यानवाहिनीम् ॥ २५ ॥

हेलोलसत्समुत्साहशक्तिव्याप्तजगत्त्रयम् । यापूर्वकोटिर्भावानां सत्त्वानां वैष्णवीतिवा
पवनान्दोलिताम्भोजदलपर्वान्तवर्त्तिनाम् । पततामिव जन्तूनां स्थैर्यमेका हरिस्मृतिः

नमः सूर्यात्मने तुभ्यं साम्बित्किरणमालिने ।

हृत्कुशेशयकोपश्रीसमुन्मेषविधायिने ॥ २८ ॥

नमस्तस्मै यमवते योगिनांगतये सदा । परमेशाय वै पारे सहसां तमसां तथा ॥
यज्ञाय भुक्तहविष ऋग्यजुःसामरूपिणे । नमः सरस्वतीगीतदिव्यसद्गुणशालिने ॥
शान्ताय धर्मनिधये क्षेत्रज्ञायाऽमृतात्मने । शिष्ययोगप्रतिष्ठाय नमो जीवैकहेतवे ॥

घोराय मायाविधये सहस्रशिरसे नमः ॥ ३१ ॥

योगनिद्रात्मनेनाभिपद्मोद्भूतजगत्सृजे । नमः सलिलरूपाय कारणाय जगत्स्थितेः
कार्यमेयाय बलिने जीवाय परमात्मने । गोप्त्रे प्राणाय भूतानां समो विश्वायवेधसे
दूमाय सिंहवपुषे दैत्यसंहारकारिणे । वीर्यायाऽनन्तमनसे जगद्भावभृते नमः ॥ ३४ ॥
संसारकारणाज्ञानमहासन्तमसच्छिदे । अचिन्त्यधाम्ने गुह्याय रुद्रायात्युद्विजेनमः ॥
शान्ताय शान्तकलोलकैवल्यपददायिने । सर्वभावातिरिक्ताय नमः सर्वमयात्मने ॥

इन्दीवरदलश्यामं स्फूर्जत्किञ्जल्कविभ्रमम् ।

विभ्राणं कौस्तुभं विष्णुं नौमि नेत्ररसायनम् ॥ ३७ ॥

अगस्त्य उवाच

इति स्तुतः प्रसन्नात्मा वरदो गरुडध्वजः । ववर्ष द्वृष्टिसुधया सर्वान् देवान् कृपांस्वितः

उवाच मधुरं वाक्यं प्रश्रयावनतान्सुरान् ॥ ३८ ॥

श्रीभगवानुवाच

जानामि विबुधाः सर्वमभिप्रायं समाधितः । दैतेयैर्विक्रमाक्रान्तं पदं समरदपितैः ॥
सबलैर्बलहीनानां प्रतापो विजितः परैः । साम्प्रतं तु विधास्यामितपो युष्मद्बलाय वै
अयोध्यानगरे गत्वा करिष्येत पउत्तमम् । गुप्तो भूत्वा भवत्तेजो विवृद्ध्यै दैत्यशान्तये

भवन्तोऽपि तपस्तीव्रं कुर्वन्त्वमलमानसाः ।

अयोध्यां प्राप्य तां देवा दैत्यनाशाय सत्वरम्

अगस्त्य उवाच

इत्युक्तवान्तर्दधे देवान्देवो गरुडवाहनः । अयोध्यामागतः क्षिप्रञ्चकार तप उत्तमम्
गुप्तो भूत्वा यदा चिद्वन्सुरतेजोऽभिवृद्धये । तेन गुप्तहरिर्नाम देवो विख्यातिमागतः
आगतस्य हरेः पूर्वं यत्र हस्ततलाच्च्युतम् ।

सुदर्शनाख्यं तच्चक्रं तेन चक्रहरिः स्मृतः ॥ ४५ ॥

तयोर्दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते । हरेस्तेन प्रभावेण देवाः प्रबलतेजसा ॥ ४६ ॥
जित्वा दैत्याव्रणैः सर्वान्सम्प्राप्य स्वपदान्यथ । रंजिते विपुलानन्दैरसुरानादर्यस्ततः
ततः सर्वे समेत्याशुवृहस्पतिपुरस्सराः । देवाः सर्वेऽनमन्मौलिमालाञ्चितपदाम्बुजम्
हरिं द्रष्टुमथागच्छन्नयोध्यायां समुत्सुकाः ॥ ४८ ॥

आगत्य चततःश्रुत्वानानाविधगुणादरम् । भावैःपुण्यैःसमम्यर्च्यन्तत्वाप्राञ्जलयस्तदा
हरिमेकाग्रमनसा ध्यायन्तो ध्याननिष्ठिताः ॥ ४९ ॥

तानागतान्समालोक्यपदभक्त्याकृतानतीन् । प्रसन्नः प्राहविश्वात्मापीतवासाजनार्दनः

श्रीभगवानुवाच

भोभोदेवाभवन्तश्चचिराद्विष्टयाद्यसंगताः । अधुनाभवतामिच्छांकां करोमिसुराअहम्
तद्ग्रूत त्वरिता मह्यं किं विलम्बेन निर्भयाः ॥ ५१ ॥

देवा ऊचुः

भगवन्देवदेशे! त्वया सम्प्रति सर्वशः । सर्वं समभवत्कार्यं निष्पन्नं वै जगत्पते! ॥
तथापिसर्वदाभाव्यं नित्यं देवत्वयाविभो! । अस्मद्दृष्टार्थमत्रैव विजितेन्द्रियवर्त्मना
एवमेव सदा कार्यं शत्रुपक्षविनाशनम् ॥ ५४ ॥

श्रीभगवानुवाच

एवमेतत्करिष्यामि भवतामरिसञ्जयम् । श्रीमतां तेजसो वृद्धिं करिष्यामिसदासुराः
कथेयञ्च सदा ख्यातिं लोके यास्यति चोत्तमाम् ॥ ५५ ॥

अयं नाम्ना गुप्तहरिर्देवो भुवनविश्रुतः । मदीयं परमं गुह्यं स्थानं ख्यातिं समेष्यति
अत्र यः प्राणिनां श्रेष्ठः पूजायज्ञजपादिकम् । करोति परयाभक्त्या स याति परमांगतिम्

प्रष्टोऽध्यायः]

* मार्गचक्रहरितीर्थफलवर्णनम् *

७३५

अत्र यः कुरुते दानं यथाशक्त्या जितेन्द्रियः । स स्वर्गमनुलंप्राप्य न शोचति कदाचन
अत्र मत्प्रीतये देवाः प्राणिभिर्धर्मकाङ्क्षिभिः ।

दातव्या गौः प्रयत्नेन सवत्सा विधिपूर्वकम् ॥ ५६ ॥

स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरी वस्त्रद्वयसमावृता । कांस्योपदोहना ताम्रपृष्ठीबहुगुणान्विता
रत्नपुच्छा दुग्धवती घण्टाभरणभूषिता ।

अर्चिता गन्धपुष्पाद्यैः सुप्रसन्नाऽमृतप्रजा ॥ ६१ ॥

द्विजाय वेदविज्ञाय गुणिने निर्मलात्मने । विष्णुभक्ताय विदुषे आनृशंस्य रताय च ॥
ब्राह्मणाय च गौर्देया सर्वत्र सुखमश्नुते । न देया द्विजमात्राय दातारं सोऽवपातयेत्
मत्प्रीतयेऽत्र दातव्या निर्मलेनान्तरात्मना । स्नातं यैश्च विशुद्ध्यर्थमत्र मद्भक्तिरुत्तरैः
तेषां स्वर्गतयो नित्यं मुक्तिः करतले स्थिता ॥ ६५ ॥

नथा चक्रहरेः पीठे मत्प्रीत्यै दानमुत्तमम् । जपहोमादिकञ्चापि कर्त्तव्यं यत्नतो नरैः
भवन्तोऽपि विधानेन यात्रां कुर्वन्तु सत्तमाः । अस्माद्गुप्तहरेः स्थानाश्रिकटे सङ्गमेशुभे
प्रत्यग्भागे गोप्रताराद्योजनत्रयसंमिते । घर्घराभ्युतरङ्गिण्या सरयूः सङ्गता यतः ॥ ६८ ॥

अत्र स्नात्वा विधानेन द्रष्टव्योऽत्र प्रयत्नतः ।

देवो गुप्तहरिर्नाम सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ ६९ ॥

अगस्त्य उवाच

इत्युक्तवान्तर्दधे देवः पीताम्बरधरोऽच्युतः । देवा अपि विधानेन कृत्वा यात्रां प्रयत्नतः
अयोध्यायां स्थिता नित्यं हरेर्गुणविमोहिताः ॥ ७० ॥

तदा प्रभृति विप्रेन्द्र! तत्स्थानम्भुवि पश्ये ।

कार्तिक्यां तु विशेषेण यात्रा साम्बत्सरी भवेत् ॥ ७१ ॥

विभोगुप्तहरेस्तत्र सङ्गमस्नानपूर्विका । गोप्रतारे च तीर्थेऽस्मिन्सरयूधर्घराश्रिते ॥

स्नात्वा देवोऽर्चनीयोऽयं सर्वकामफलप्रदः ॥ ७२ ॥

तथा चक्रहरेयात्रा कर्त्तव्या सुप्रयत्नतः । मार्गशीर्षस्य विशदे पक्षे हरितियो नरैः

एवं यः कुरुते यात्रां विष्णुलोके स मोदते ॥ ७४ ॥

श्रीसूत उवाच

एवमुक्त्वा तु विरते मुनौ कलशजन्मनि । कृष्णद्वैपायनो व्यासः पुनराह सविस्मयः

व्यास उवाच

अत्याश्चर्यमयीं ब्रह्मन्कथामेतां तपोधन ! । उक्तवानसि येनैतत्साश्चर्यं मममानसम्
विस्तरेण मम ब्रूहि माहात्म्यं परमाद्भुतम् । शृणु सङ्गममाहात्म्यं विप्रेन्द्र ! परमाद्भुतम्

स्कन्ददेवाच्छ्रुतं सम्यक्कथयामि तथा तव ॥ ७८ ॥

दशकोटिसहस्राणि दशकोटिशतानि च । तीर्थानि सरयूनद्या वर्षरोदकसङ्गमे ॥

निवसन्ति सदा विप्र ! स्कन्दादवगतं मया ॥ ७९ ॥

देवतानां सुराणाञ्च सिद्धानां योगिनां तथा ।

ब्रह्मविष्णुशिवानाञ्च सान्निध्यं सर्वदा स्थितम् ॥ ८० ॥

तस्मिन्सङ्गमसलिलेनरः स्नात्वा समाहितः । सन्तर्प्य पितृदेवांश्च दत्त्वादानं स्वशक्तिः

हुत्वा वैष्णवमन्त्रेण शुचिर्यत्फलमाप्नुयात् ।

तदिहैकमना विप्र ! शृणु यत्कथयामि ते ॥ ८२ ॥

अश्वमेधसहस्रस्य वाजरेयशतस्य च । कुरुक्षेत्रे महाक्षेत्रे राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ ८३ ॥

सुवर्णदाने यत्पुण्यमहन्यहनि तद्भवेत् ॥ ८४ ॥

अमावास्यां पौर्णमास्यां द्वादश्यां च भूयोरपि । अयने च व्यतीपाते स्नानं वैष्णवलोकदम्

तिष्ठेद्युगसहस्रान्तु पादने केन यः पुमान् । विधिवत्सङ्गमे स्नायात्पौष्ण्यां तदविशेषतः

लभ्यतेऽवाकिलं यस्तु युगानामयुतं पुमान् ।

स्नातानां शुचिभिस्तोर्यैः सङ्गमे प्रयतात्मनाम् ॥ ८७ ॥

व्युष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि ॥ ८८ ॥

पौषे मासि विशेषेण स्नानं बहुफलप्रदम् ॥ ८९ ॥

पौषे मासि विशेषेण यः कुर्यात्स्नानमादृतः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा वर्णसङ्करः ॥

स याति ब्रह्मणः स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ ९० ॥

षष्ठोऽध्यायः]

* सरयूधरसङ्गममहत्त्ववर्णनम् *

७३७

पौषे मासि तु यो दद्याद् दृढाढ्यं दीपमुत्तमम् ।

विधिवच्छ्रद्धया विप्र ! शृणु तस्याऽपि यत्फलम् ॥ ९१ ॥

तानाजन्मार्जितं पापं स्वल्पं बद्धपिवाभवेत् । तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रं तोयस्थं लवणं यथा

आयुरारोग्यमैश्वर्यं सन्ततीः सौख्यमुत्तमम् । प्राप्नोति फलदं नित्यं दीपदः पुण्यभाङ्गनरः

यस्तु शुक्लत्रयोदश्यां पौषेऽत्र प्रयतो व्रती । जागरं कुरुते धीरः स गच्छेद्भवनं हरेः

जागरं विदधद्रात्रौ दीपं दत्त्वा तु सर्वशः । होमश्च कारयेद्दिप्रो नियतात्मा शुचिव्रतः

वैष्णवो विष्णुपूजाञ्च कुर्वञ्छृण्वहरेः कथाम् ।

गीतवादित्रनृत्यैश्च विष्णुतोषणकारकैः ॥

कथाभिः पुण्ययुक्ताभिर्जागृयाच्छर्वरीं नरः ॥ ९६ ॥

ततः प्रभाते विमले स्नात्वा विधिवद्वाद्रात् ।

विष्णुं सम्पूज्य विप्रांश्च देवं स्वर्णादि शक्तिः ॥ ९७ ॥

स्वर्णं चाऽन्नञ्च वासांसि यो दद्याच्छ्रद्धयाऽग्नितः ।

सङ्गमे विधिवद्विद्वान्स याति परमां गतिम् ॥ ९८ ॥

वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यो जागरः पुण्यतत्परैः ॥ ९९ ॥

हरिः पूज्यो द्विजाः सम्यक्सन्तोष्याः शक्तितो नरैः ।

तेन विष्णोः परातुष्टिः पापानि विफलानि च ।

भवन्ति निर्विषाः सर्पा यथा ताक्ष्यस्य दर्शनात् ॥ १०० ॥

तत्र स्नातो दिवं याति अत्र स्नातः सुखी भवेत् ॥ १०१ ॥

त्रिषु लोकेषु ये केचित्प्राणिनः सर्व एव ते ।

तर्प्यमाणाः परां तृतिं यान्ति सङ्गमजैर्जलैः ॥ १०२ ॥

भूतानामिह सर्वेषां दुःखोपहतचेतसाम् । गतिमन्त्रेण माणानां न सङ्गमसमा गतिः ॥

यन्मावरान्सप्त परान्पुरुषश्चाऽऽत्मना सह । पुंसस्तारयते सर्वान्सङ्गमे स्नानमाचरन्

जात्यन्धैरिह ते तुल्यास्तथा पद्भिरिव च । समेत्याऽत्र च न स्नान्ति सरयूधरसङ्गमे

वर्णानां ब्राह्मणो यद्वत्तथा तीर्थेषु सङ्गमः । सरयूधररायोगे वैष्णवस्थो नरः सदा

अत्र स्नानेन दानेन यथाशक्त्याजितेन्द्रियः । होमेनविधियुक्तेनरःस्वर्गमवाप्नुयात्
नरो वा यदि वा नारी विधिवत्स्नानमाचरेत् ।

स्वर्गलोकनिवासो हि भवेत्तस्य न संशयः ॥ १०८ ॥

यथा वह्निर्देहेत्सर्वं शुष्कमार्द्रमथाऽपि वा । भस्मीभवन्तिपापानितत्समागममज्जनात्
एकतः सर्वतीर्थानि नानाविधिफलानि वै । सरयूधररोत्पन्नसङ्गमस्त्वधिको भवेत्
सर्वतीर्थावगाहस्यफलंयादृक्स्मृतं श्रुतौ । तादृक्फलंनृणांसम्यग्भवेत्सङ्गममज्जनात्
गोप्रताराभिधं तीर्थमपरं वर्ततेऽनघ ! । सन्निधौ सङ्गमस्यैव महापातकनाशनम् ११२
यत्रस्नानेन दानेन न शोचति नरः क्वचित् । गोप्रतारसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति
वाराणस्यां यथा विद्वन्वर्त्तते मणिकर्णिका ।

उज्जयिन्यां यथा विप्र ! महाकालनिकेतनम् ॥ ११४ ॥

नैमिषे चक्रवापी तु यथा तीर्थतमास्मृता । अयोध्यायांतथाविप्रगोप्रताराभिधंमहत्
यत्र रामाज्ञया विद्वन्साकेतनगरीजनाः । अवापुः स्वर्गमतुलं निमज्ज्य परमात्मसि ॥

व्यास उवाच

अवापुस्ते कथं स्वर्गं साकेतनगरीजनाः । कथञ्च राघवो विद्वन्नेतत्कथय सुव्रत ! ॥

अगस्त्य उवाच

सावधानः शृणु मुने!कथामेतांसुविस्तरात् । यथाजगामरामोऽसौस्वर्गसचपुरीजनः
पुरा रामो विधायैव देवकार्यमतन्द्रितः । स्वर्गं गन्तुं मनश्चक्रे भ्रातृभ्यांसहवीरधीः
ततो निशम्य चारेण वानराः कामरूपिणः । ऋक्षगोपुच्छरक्षांसि समुत्पेतुरनेकशः
देवगन्धर्वपुत्राश्च ऋषिपुत्राश्च वानराः । रामक्षयं विदित्वा तु सर्वे एव समागताः ॥
ते राममनुगत्योचुः सर्वे वानरयूथपाः । तवाऽनुगमने राजन्सम्प्राप्ताःस्मद्दहानघ ! ॥
यदि राम विनास्माभिर्गच्छेत्त्वं पुरुषर्षभ ! । सर्वे खलुहताः स्याम दण्डेन महतानृप
श्रत्वा तु वचनं तेगामृक्षवानररक्षसाम् । विभीषणमुवाचाऽथ राघवस्तत्क्षणं गिरा
यावत्प्रजाधरिष्यन्ति तावदेव विभीषण ! । कारयस्वमहदाज्यंलङ्कांत्वंपालयिष्यसि
शाधि राज्यञ्च खल्वेतन्नान्यथा मे वचः कुरु ।

प्रजास्त्वं रक्ष धर्मेण नोत्तरं वक्तुमर्हसि ॥ १२६ ॥

एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थोहनुमन्तमथाब्रवीत् । वायुपुत्रचिरञ्जीवमाप्रतिज्ञां वृथाकृथाः
यावल्लोका वदिष्यन्ति मत्कथां वानरर्षभ ! । तावच्चंधारयप्राणान्प्रतिज्ञांप्रतिपालयन्
मैन्दश्च द्विविदश्चैव अमृतप्राशनावुभौ । यावल्लोका धरिष्यन्ति तावदेतौ धरिष्यतः
पुत्रपौत्राश्च येऽस्माकं तावक्षन्तिवह वानराः ।

एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थः सर्वानथ च वानरान्
मया सार्धं प्रयातेति तदा ताव्राघवोऽब्रवीत् ॥ १३० ॥

जमातायां तु शर्वज्यां पृथुवक्षा महाभुजः । रामः कमलपत्राक्षः पुरोधसमथाऽब्रवीत्
अग्निहोत्राणि शान्तव्रेदीष्यतानानिसर्वशः । वाजपेयातिरात्राणिनिर्यान्तुचममाग्रतः
ततो वसिष्ठस्तेजस्वी सर्वं निश्चित्य चेतसा ।

चकार विधित्कर्म महाप्रास्थानिकम्विधिम् ॥ १३३ ॥

ततः क्षौमाम्बरधरो ब्रह्मचर्यसमन्वितः । कुशानादाय पाणिभ्यां महाप्रस्थानमुद्यतः
न व्याहरच्छुभं किञ्चिद्भुजं वा नरेश्वरः । निष्क्रम्यनगरात्सासागरादिवचन्द्रमाः
रामस्य सव्यपार्श्वे तु सपद्मा श्रीः समाश्रिता ।

दक्षिणे ह्रीर्विशालाक्षी व्यवसायस्तथाऽग्रतः ॥ १३६ ॥

नानाविधायुधान्यत्र धनुर्ज्याप्रभृतीनि च । अनुव्रजन्ति काकुत्स्थं सर्वेपुरुषविग्रहाः
वेदो ब्राह्मणरूपेणसावित्रीसव्यदक्षिणे । ॐकारोऽथवपट्कारःसर्वरामं तदाऽब्रजन्
ऋषयश्चमाहात्मानःसर्वे चैवमहीधराः । अनुगच्छन्तिकाकुत्स्थंस्वर्गद्वारमुपस्थितम्
तथानुयान्ति काकुत्स्थमन्तःपुरगताःस्त्रियः । सवृद्धावाल्मीकीकाःसपर्वद्धाररक्षकाः
सान्तःपुरश्च भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ । रामं व्रजन्तमागम्य रघुवंशमनुव्रताः ॥ १४१
ततोविप्रामहात्मानःसाग्निहोत्राःसमन्ततः । सपुत्रदाराःकाकुत्स्थमनुगच्छन्तिसर्वशः
मन्त्रिणो भृत्ययुक्ताश्च सपुत्राः सहवान्धवाः ।

सर्वे ते सानुगाश्चैव ह्यनुगच्छन्ति राघवम् ॥ १४३ ॥

ततः सर्वाः प्रकृतयो हृष्टपुष्टजनावृताः । गच्छन्तमनुगच्छन्ति राघवं गुणरञ्जिताः ॥

तथा प्रजाश्च सकलाः सुपुत्राश्चसवान्धवाः । राघवस्यानुगाश्चासन्दृष्ट्वाविगतकल्मषम्
स्नाताः शुक्लाम्बरधराः सर्वेप्रयतमानसाः । कृत्वा किलकिलाशब्दमनुयाताश्च राघवम्
न कश्चित्तत्र दीनोऽभून्न भीतोनाऽतिदुःखितः । प्रहृष्टामुदिताः सर्वेवभूवुःपरमाद्भुताः
द्रष्टुकामाश्चनिर्वाणं राज्ञो जनपदास्तथा । सम्प्राप्तास्तेऽपिटृष्ट्वैव नभोमार्गेणचक्रिणा
ऋक्षवानररक्षांसि जनाश्च पुरवासिनः । आगत्य परया भक्त्या पृष्टतः समुपाययुः ॥
तानिभूतानि नगरेह्यन्तर्धानगतान्यपि । राघवं तेऽप्यनुययुः स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥

यानि पश्यन्ति काकुत्स्थं स्थावराणि चराणि च ।

सत्त्वानि स्वर्गगमने मतिं कुर्वन्ति तान्यपि ॥ १५१ ॥

नाऽऽसीत्सत्त्वमयोध्यायां सुसूक्ष्ममपि किञ्चन ।

यद्राघवं नाऽनुयाति स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥ १५२ ॥

अथाङ्गयोजनं गत्वा नदीं पश्चान्मुखो ययौ । सरयूं पुण्यसलिलां ददर्श रघुनन्दनः ॥
अथ तस्मिन्मुहूर्ते तु ब्रह्मालोकपितामहः । सर्वैः परिवृतोदेवैर्ऋषिभिश्च महात्मभिः
आययौ तत्र काकुत्स्थं स्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥ १५४ ॥

विमानशतकोटिभिर्दिव्याभिःसर्वतोवृतः । दीपयन्सर्वतोव्योमज्योतिभूतमनुत्तमम्
स्वयंप्रभैश्च तेजोभिर्महद्भिःपुण्यकर्मभिः । पुण्या वाता वयुस्तत्रगन्धवन्तः सुखप्रदाः
सपुण्यपुष्पवर्षश्च वायुयुक्तं महाजवम् । गन्धर्वैरप्सरोभिश्च तस्मिन्सूर्य उपस्थितः ॥

सरयूसलिलं रामः पद्भ्यां स समुपास्पृशत् ।

ततो ब्रह्मा सुरैर्युक्तं स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ १५८ ॥

त्वं हि लोकपतिर्देव न त्वां जानाति कश्चन । अहं ते वै विशालाक्ष! भूतपूर्वपरिग्रहः
त्वमचिन्त्यं महद्भूतमक्षयलोकसंग्रहे । यामिच्छसिमहावीर्यतांतनुं प्रविशस्वकाम्
पितामहस्य वचनादिदमेवाविशत्स्वयम् । सुदिव्यं वैष्णवं तेजः संसारंससहानुजः

ततो विष्णुतनुं देवाः पूजयन्तः सुरोत्तमम् ॥ १६१ ॥

साध्यामरुद्राणांश्चैवसेन्द्राःसाग्निपुरोगमाः । येचदिव्याऋषिगणान्धर्वाप्सरसस्तथा
सुवर्णा नागयज्ञाश्च दैत्यदानवराक्षसाः ॥ १६२ ॥

देवाः प्रहृष्टा मुदिताः सर्वे पूर्णमनोरथाः । साधुसाध्वितितेसर्वेत्रिदिवस्थावभाषिरे
अथ विष्णुर्महातेजाः पितामहमुवाच ह । एषां लोकं जनौघानां दातुमर्हसि सुव्रत
इमे तु सर्वेमत्स्नेहादायाताःसर्वमानवाः । भक्ताश्चभक्तिमन्तश्चत्यक्तात्मानोऽपिसर्वशः

तच्छ्रुत्वा विष्णुकथितं सर्वलोकेश्वरोऽब्रवीत् ।

लोकं सन्तानिकं नाम संस्थास्यन्ति हि मानवाः ॥ १६६ ॥

स्वर्गद्वारेऽत्रवैतीर्थे राममेवानुचिन्तयन् । प्राणांस्त्यजतिभक्त्यावैससन्तानम्परंलभेत्
सर्वे सन्तानिकं नाम ब्रह्मलोकादनन्तरम् ।

वानराश्च स्वकां योनिं राक्षसाश्चाऽपि राक्षसीम् ॥ १६८ ॥

यस्या विनिःसृता ये वै सुरासुरतनूद्भवाः । आदित्यतनयश्चैव सुग्रीवः सूर्यमण्डलम्
ऋषयो नागयज्ञाश्च प्रयास्यन्ति स्वकारणम् । तथाम्रुवतिदेवेशेगोप्रतारमुपस्थितम्
तज्जलं सरयूं भेजे परिपूर्णं ततो जलम् । अवगाह्य जलं सर्वे प्राणांस्त्यजत्वाप्रहृष्टवत्
मानुषं देहमुन्सृज्य तेविमानान्यथाऽऽब्रुवन् । तिर्यग्योनिगतायेच प्रविश्य सरयूंतदा
देहत्यागश्चेतत्रकृत्वादिव्यवपुर्द्वराः । तथान्यान्यपि सत्त्वानि स्थावराणिचराणिच
प्राप्य चोत्तमदेहं वै देवलोकमुपागमन् । तस्मिन्स्तत्र समापन्ने वानरा ऋक्षराक्षसाः

तेऽपि प्रविशिशुः सर्वे देहान्निक्षिप्य वै तदा ॥ १७४ ॥

तदा स्वर्गगताःसर्वेस्मृत्वालोकगुरुर्विभुम् । जगामत्रिदशै शार्ङ्गं रामोहृष्टोमहामतिः
अतस्तद्गोप्रताराख्यं तीर्थंविख्यातिमागतम् । गोप्रतारे परोमोक्षो नान्यतीर्थेषुविद्यते
जन्मान्तरशतैर्विप्रयोगोऽयं यदि लभ्यते । मुक्तिर्भवतिवत्स्वेकजन्मनालभ्यते न वा
गोप्रतारेण सन्देहोहरिर्भक्त्यासुनिष्ठितः । एकेनजन्मनान्योऽपियोगमोक्षश्चविन्दति

गोप्रतारे नरो विद्वान्योऽपि स्नाति सुनिश्चितः ।

विशत्यसौ परं स्थानं योगिनामपि दुर्लभम् ॥ १७६ ॥

कात्तिक्याश्च विशेषेण स्नातव्यं विजितेन्द्रियैः ।

कात्तिके मासि विप्रर्षे सर्वे देवाः सवासवाः ॥

स्नानुमायान्त्ययोध्यायां गोप्रतारे विशेषतः ॥ १८० ॥

गोप्रतारसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । यत्र प्रयागराजोऽपि स्नातुमायातिकार्त्तिके
 निष्पापः कलुषं त्यक्त्वा शुक्लाङ्गः सितकञ्चुकः ।
 शुद्धयर्थं साधु कमोऽसौ प्रयागे मुनिसत्तम ! ॥ १८२ ॥
 यानि कानि च तीर्थानि भूमौ दिव्यानि सुव्रत ! ।
 कार्त्तिक्यां तानि सर्वाणि गोप्रतारे वसन्ति वै ॥ १८३ ॥
 गोप्रतारे जपो होमः स्नानं दानञ्च शक्तिः । सर्वमक्षयतां याति श्रद्धयानियमव्रतम्
 कार्त्तिके प्राप्य तद्यान्ति तीर्थानि सकलान्यपि ।
 गोप्रतारं गमिष्यामः पापं त्यक्तुमितीच्छया ॥ १८५ ॥
 गोप्रतारे कृतं स्नानं सर्वपापप्रणाशनम् । गोप्रतारे नरः स्नात्वा द्रष्टुं गुप्तहरिविभुम्
 सर्वपापैः प्रमुच्येत नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १८६ ॥
 विष्णुमुद्दिश्य विप्राणां पूजनञ्च विशेषतः । कर्त्तव्यं श्रद्धया युक्तैः स्नानपूर्वं यतव्रतैः
 पयस्विनी च गौर्देया सालङ्कारा च शक्तिः । विप्राय वेदविदुषे नियमव्रतशालिने
 ब्राह्मणायाऽतिशुचये विष्णुप्रीत्यै यतात्मना ॥ १८८ ॥
 अन्नं बहुविधं हेमवासांसां विधानि च । दातव्यानि हरेः प्राप्स्यैभक्त्या परमया युतैः
 सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे नर्मदायां शशिग्रहे । तुलादानस्य यत्पुण्यं तदत्र दीपदानतः ॥ १९० ॥
 घृतेन दीपको यस्य तिलतैलेन वा पुनः । ज्वलते मुनिशार्दूल ! हयमेधेन तस्य किम्
 तेनेष्टं क्रतुभिः सर्वैः कृतं तीर्थावगाहनम् । दीपदानं कृतं येन कार्त्तिके केशवाग्रतः ॥
 नानाविधानि तीर्थानि भुक्तिमुक्तिप्रदानि च ।
 गोप्रतारस्य तान्यत्र कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १९३ ॥
 स्वर्णमलपञ्च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे । शुभाङ्गतिमवाप्नोति ह्यग्निरचक्ष्व दीप्यते
 गोप्रताराभिधे तार्थं त्रिलोकी विश्रुते द्विज ! ।
 दत्त्वाऽन्नञ्च विधानेन न स भूयोऽभिजायते ॥ १९५ ॥
 तत्र स्नानंतु यः कुर्याद्विप्रान्संतर्पयेन्नरः । सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलम्प्राप्नोति मानवः
 एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र यतव्रतः । यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति

अग्निप्रवेशं ये कुर्युर्गोप्रतारे विधानतः । ते विशन्ति पदं विष्णोर्निःसन्दग्धं तपोधन
 कुर्वन्त्यनशनं येऽत्र विष्णुभक्त्या सुनिश्चिताः ॥
 न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ १९६ ॥
 अर्चयेद्यस्तु गोविन्दं गोप्रतारे हि मानवः ॥
 दशसौवर्णिकं पुण्यं गोप्रतारे प्रकथ्यते ॥ २०० ॥
 अग्निहोत्रफलो धूपो गोविन्दस्य समर्पितः ॥
 भूमिदानेन सदृशं गन्धदानफलं स्मृतम् ॥ २०१ ॥
 अत्यद्भुतमिदं विद्वन्स्थानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥
 कार्त्तिक्यां तु विशेषेण अत्र स्नात्वा शुचिव्रतः ॥ २०२ ॥
 स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दशस्वर्णफलं लभेत् । स्वर्णदः स्वर्गवासी च यो दद्याच्छ्रद्धयान्वितः
 सुतीर्थे पर्वणि श्रेष्ठे दशस्वर्णफलप्रदे । उग्रैश्चुक्रुचतुर्दश्यां रात्रौ जागरणं चरेत् ॥
 उपोषितः शुचिः स्नातो विष्णुपूजनतत्परः । दीपं दद्यात्प्रयत्नेन नानाफलविधायिनाम्
 तावद्गर्जन्ति पुण्यानि स्वर्गं मर्त्यं रसातले । यावद्दद्याज्जले दीपं कार्त्तिके केशवाग्रतः
 पापं मास्यां प्रभाते तु स्नात्वा निर्मलमानसः । हरिसम्पूज्य विधिवद्विधाय श्राद्धमादरात्
 दत्त्वाऽन्नञ्च यथाशक्त्या सन्तोष्य ब्राह्मणांस्ततः । वस्त्रादिभिरलङ्कारैः सम्पूज्य द्विजदम्पती
 विभुं गुप्तहरिं द्रष्टुं सम्पूज्य तु विशेषतः । नमस्कृत्याऽनु तत्तीर्थं शुचिस्तद्गतमानसः
 स्वर्गद्वारे च विधिवन्मध्याह्ने स्नानमाचरेत् ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥ २१० ॥
 इति परमविधानं गोप्रतारे विधाय प्रथितसुकृतमूर्तिः स्नानमुच्चैः प्रयत्नात् ।
 कलितनिखिलपापः पूजयित्वाऽऽदरेणाऽऽयुतममलविकाशो विष्णुसायुज्यमेति
 इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
 ऽष्टोऽध्यामाहात्म्ये स्वर्गद्वारगोप्रतारतीर्थमाहात्म्यवर्णनं
 नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

क्षीरोदकादिघोषार्ककुण्डान्तमाहात्म्यवर्णनम्

अगस्त्य उवाच

तीर्थमन्यत्प्रवक्ष्यामि क्षीरोदकमिति स्मृतम् ।

सीताकुण्डाच्च वायव्ये वर्तन्ते गुणमुन्दरम् ॥

पुण्यैकनिचयस्थानं सर्वदुःखविनाशनम् ॥ १ ॥

पुरा दशरथो राजा पुत्रेष्टिं नाम नामतः । चकार विधिवद्यज्ञं पुत्रार्थं यत्र चाऽऽदरात्
कृतं समापयामास सानन्दो भूरिदक्षिणम् । यज्ञान्ते कृतभुक्तत्र मूर्तिमान्समदृश्यत
हस्ते कृत्वा हेमपात्रं हविःपूर्णमुत्तमम् । तस्मिन्हविसङ्कीर्णं वैष्णवं तेजोत्तमम्
चतुर्विधं विभज्यैवपत्नीभ्योदत्तवान्नुपः ॥ ४ ॥

यत्र तत्क्षीरसम्प्राप्तिर्जाता परमदुर्लभा । क्षीरोदकमिति ख्यातं तत्स्थानं वापनाशनम्
उदकेनाभिव्यक्तं च उत्तमञ्च फलप्रदम् ॥ ५ ॥

तत्र स्नात्वा नरो धीमान्विजितेन्द्रिय आदरात् ।

सर्वान्कामानवाप्नोति पुत्रांश्च सुबहुश्रुतान् ॥ ६ ॥

आश्विनेशुकूपक्षस्य एकदश्यां जितव्रतः । तत्र स्नात्वा विधानेन दत्त्वा शतयाद्विजन्मने
विष्णुं सम्पूज्य विधिवत्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।

पुत्रानवाप्नुयाद्विद्धि धर्माश्च विधिवन्नरः ॥ ८ ॥

तस्मात्क्षीरोदकस्थानान्नैर्ऋते दिग्दले श्रितम् ।

ख्यातं बृहस्पतेः कुण्डमुद्गण्डाचण्डमण्डितम् ॥ ९ ॥

सर्वपापप्रशमनं पुण्यामृततरङ्गितम् । यत्र साक्षात्सुरगुरनिवासं किल निर्ममे ॥ १० ॥

यज्ञश्च विधिवच्चक्रे बृहस्पतिरुदारधीः । नानामुनिगणैर्युक्तं रम्यं बहुफलप्रदम् ॥

सुपर्णच्छायसम्पन्नं कुण्डं तत्पापिदुर्लभम् ॥ ११ ॥

सप्तमोऽध्यायः]

* रुक्मिणीकुण्डमहरवर्णनम् *

७४५

इन्द्रादयोऽपि विबुधा यत्र स्नात्वा प्रयत्नतः ॥

मनोऽभीष्टफलं प्राप्ताः सौन्दर्योद्योगतुन्दिलाः ॥ १२ ॥

यत्र स्नानेन दानेन नरो मुच्येत किल्बिषात् ॥ १३ ॥

भाद्रे शुक्ले तु पञ्चम्यां यात्रा तत्र फलप्रदा । अन्यदाऽपि गुरोर्वारे स्नानं बहुफलप्रदम्
बृहस्पतेस्तथा विष्णोः पूजां तत्र य आचरेत् ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके स मोदते ॥ १५ ॥

भवेद्बृहस्पतेः पीडा यस्य गोचरवेधतः । तेनाऽत्र विधिवत्स्नानं कार्यं सङ्कल्पपूर्वकम्
होमं कृत्वा गुरोर्मूर्तिः सुवर्णेन विनिर्मिता । स्थित्वा जले प्रदेया वै पीताम्बरसमन्विता
वेदज्ञायाऽतिशुचये स्नात्वा पीडापनुत्तये । होमश्च कारयेत्तत्र ग्रहाप्यविधानतः ॥

एवं कृते न सन्देहो ग्रहपीडा प्रणश्यति ॥ १६ ॥

तदक्षिणे मुनिश्रेष्ठरुक्मिणीकुण्डमुत्तमम् । चकार यत्स्वयं देवीरुक्मिणीकृष्णवल्लभा
तत्र विष्णुः स्वयं चक्रे निवासं सलिले तदा । वरप्रदानात्स्नेहेन भार्यायाः प्रगुणीकृतम्
तत्र स्नानं तथा दानं होमं वैष्णवमन्त्रकम् । द्विजपूजां विष्णुपूजां कुर्वीत प्रयतो नरः
तत्र साम्बत्सरी यात्रा कर्त्तव्या सुप्रयत्नतः । ऊर्ज्जकृष्णनवम्याञ्च सर्वपापानुत्तये

पुत्रवाञ्छायते बन्ध्यो यात्रां कृत्वा न संशयः ।

नारीभिर्वा नरैर्वापि कर्त्तव्यं स्नानमादरात् ॥ २४ ॥

भुक्त्वा भोगान्समग्रांश्च विष्णुलोके स मोदते ।

लक्ष्मीकामनया तत्र स्नातव्यञ्च विशेषतः ॥ २५ ॥

सर्वकाममवाप्नोति तत्र स्नानेन मानवः । रुक्मिणीश्रीपतिप्रीत्यै दातव्यञ्च स्वशक्तिः
कर्त्तव्या विधिवत्पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः । ध्येयोलक्ष्मीपतिस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरः
पाताम्बरधरः स्रग्वी नारदादिभिरीडितः । ताक्ष्यासनो मुकुटवान्महेन्द्रादिविभूषितः
सर्वकामफलावाप्त्यै वक्षोलक्षितकौस्तुभः । अतस्तीकुसुमश्यामः कमलामललोचनः

एवं कृते न सन्देहः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।

इह लोके सुखम्भुक्त्वा हरिलोके स मोदते ॥ ३० ॥

अतः परम्प्रवक्ष्यामि तीर्थमन्यदवापहम् । कलिकलिवपसंहारकारकं प्रत्ययात्मकम्
परम्पवित्रमतुलं सर्वकामार्थसिद्धिदम् । धनयक्षइतिख्यातं परं प्रत्ययकारकम् ॥३२॥

रुक्मिणीकुण्डवायव्यदिग्दले संस्मृतं शुभम् ।

हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेरासीत्तत्र धनं महत् ॥ ३३ ॥

तस्य रक्षार्थमत्यर्थं रक्षितो यक्षउच्चकैः । विश्वामित्रो मुनिः पूर्वं यदानैव पराजयत्
हरिश्चन्द्रं नरपतिं राजसूयकरम्परम् । राज्यं जग्राह सकलं चतुरङ्गबलान्वितम् ॥

तद्वशोऽदाच्च स मुनिर्धनं सकलमुत्तमम् । तद्रक्षायै प्रयत्नेन यक्षं स्थापितवानसौ ॥

प्रमत्नुरइतिख्यातं प्रमोदानन्दमन्दिरम् ।

रक्षां विदधतस्तस्य बहुयत्नेन सर्वशः ॥ ३७ ॥

ततोप स मुनिर्धोमान्कन्दान्निद्रिजितेन्द्रियः । उवाचमधुरं वाक्यं प्रीत्या परमयायुतः

विश्वामित्र उवाच

वरं वरय धर्मज्ञ! क्षिप्रमेव विमत्सरः । भक्त्या परमया धीर! सन्तुष्टोऽस्मि विशेषतः

यक्ष उवाच

वरं प्रयच्छसि यदि विप्रवर्य! मदीप्सितम् । ममाङ्गमतिदुर्गन्धिं शापाच्च नृपतेरभूत्

सुगन्धयितुं ब्रह्मर्षे! तत्प्रसीदमुनीश्वर! ॥ ४० ॥

अगस्त्य उवाच

एवमुक्ते तु यक्षेण मुनिर्ध्यानस्थलोचनः । तं विविच्यानया भक्त्या अभिषेकं चकार सः
तीर्थोदकेन विधिवत्कृत्वा सङ्कल्पमादरात् । ततः सोऽभूत्क्षणेनैव सुगन्धोत्तरावग्रहः
तथाभूतः स मधुरं प्रोवाच प्राञ्जलिस्ततः । पुनः पुरः स्थितो धीमाव्निनयावनतस्तदा

यक्ष उवाच

त्वत्कृपाभिरहं धीर जातः सुरमिचिग्रहः । एतत्स्थानं यथाख्यातियातिसर्वज्ञतत्कुरु

त्वत्प्रसादेन विप्रर्षे! तथा यत्नं विधेहि वै ॥ ४५ ॥

अगस्त्य उवाच

एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा मुनिस्तिमितलोचनः ।

यक्षं प्रति प्रसन्नात्मा ह्यवाच श्रुक्षण्या गिरा ॥ ४६ ॥

विश्वामित्र उवाच

प्रसिद्धिमतुलां यक्ष एतत्स्थानं गमिष्यति । धनयक्ष इति ख्यातिमेतत्तीर्थं गमिष्यति
सौन्दर्यदं शरीरस्य परं प्रत्ययकारकम् । यत्र स्नात्वा विधानेन दौर्गन्ध्यं त्यजति क्षणात्

तत्र स्नानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं पुण्यकाङ्क्षिभिः ॥ ४८ ॥

दानं श्रद्धास्वशक्तिभ्यां लक्ष्मीपूजाविशेषतः । तत्र स्नानेन दानेन लक्ष्मीप्रीत्यै विशेषतः

पूजया तु निधीनाञ्च नवानामपि सुव्रत! । इह लोके सुखं भुक्त्वा परलोके स मोदते

महापद्मस्तथा पद्मः शङ्खो मकरकच्छपौ । मुकुन्दकुन्दीलाश्च सर्वाश्च निधयो नव

एतेषामपि कुण्डेऽत्र सन्निधिर्भविताऽनघ! । एतेषां तु विशेषेण पूजा बहुफलप्रदा ॥

जलमध्ये प्रकर्त्तव्यं निधिलक्ष्मीप्रयजनम् ॥ ५३ ॥

अन्नं बहुविधं देयं वासांसि विविधानि च ॥ ५४ ॥

सुवर्णादि यथा शक्त्या वित्तशाल्यं विवर्जयेत् । गुप्तदानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुप्रयत्नतः

फलानि च सुवर्णानि देयानि च विशेषतः ॥ ५६ ॥

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नानं बहुफलप्रदम् । श्रद्धया परया युक्तैः कर्त्तव्यं श्रद्धयाऽधिकम्

माघे कृष्णचतुर्दश्यां यात्रा साम्बत्सरी भवेत् ।

तत्र स्नानं पितृणान्तु तर्पणञ्च विशेषतः ॥ ५८ ॥

आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तं जगत्पृथिवीति ब्रुवन् । अपसव्येन विधिवत्तर्पयेदञ्जलित्रयम् ॥

एवं कुर्वन्नरो यक्ष! न मुह्यति कदाचन । अत्र स्नातो दिवं याति अत्र स्नातः सुखी भवेत्

अत्र स्नातेन ते यक्ष कर्त्तव्यं पूजनम्पुरः । त्वत्पूजनेन विधिवन्तृणां पापक्षयो भवेत्

नमः प्रमथराजेति पूजामन्त्र उदाहृतः । तीर्थमध्ये प्रकर्त्तव्यं पूजनं श्रवणादिकम् ॥

निधिलक्ष्म्योस्तथा यक्ष! तव पूजा विशेषतः । एवं यः कुरुते धीरसर्वान्कामानवाप्नुयात्

धनार्थी धनमाप्नोति पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ।

मोक्षार्थी मोक्षमाप्नोति तर्त्तिकं न यदिहाऽऽप्यते ॥ ६४ ॥

यस्तु मोहान्नरो यक्ष स्नानं न कुरुते किल । तस्य साम्बत्सरं पुण्यं त्वंग्रहीष्यसि सर्वशः

इति दत्त्वा वरांस्तस्मै विश्वामित्रोमुनीश्वरः । अन्तर्दध्रेमुनिवरस्तदासच्चतपोनिधिः । तदाप्रभृतितत्स्थानं परमाख्यातिमाययौ । तस्यतीर्थस्य सकलाभूमिः स्वर्णविनिर्मिता । दिव्यरत्नौघखचिता समन्तादुपशोभिता । एवं यः कुरुते विद्वन्सयातिपरमांगतिम् । धनयक्षादुत्तरस्मिन्दिग्भागे संस्थितं द्विजम् । वसिष्ठकुण्डं विख्यातं सर्वपापापहं सदा । वसिष्ठस्य सदा तत्र निवासः सुतपोनिधेः ।

अरुन्धती सदा यस्य वर्तते निर्मलव्रता ॥ ७० ॥

अत्र स्नानं विशेषेण श्राद्धपूर्वमतन्द्रितः । यः कुर्यात्प्रयतो धीमांस्तस्य पुण्यमनुत्तमम् । वामदेवस्य यत्रैव सन्निधिर्वर्ततेऽनघ ! । वशिष्ठवामदेवौ तु पूजनीयौ प्रयत्नतः ॥ ७१ ॥ पतिव्रता पूजनीयाऽरुन्धती च विशेषतः । स्नातव्यं विधिना सम्यग्दातव्यञ्च स्वशक्तिः । सर्वकामफलप्राप्तिर्जायते नात्र संशयः । अत्र यः कुरुते स्नानं स वसिष्ठसमो भवेत् । भाद्रेमासिते पक्षे पञ्चम्यां नियतव्रतः । तस्य साम्बतसरीयात्राकर्तव्या विधिपूर्विका । विष्णुपूजा प्रयत्नेन कर्तव्या श्रद्धयाऽत्र वै ।

सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥ ७६ ॥

वसिष्ठकुण्डाद् विप्रेन्द्र ! प्रत्यदिग्दलमाश्रितम् ।

विख्यातं सागरं कुण्डं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥

यत्र स्नानेन दानेन सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥

पौर्णमास्यां समुद्रस्य स्नानाद्यत्पुण्यमाप्नुयात् ।

तत्पुण्यं पर्वणि स्नातो नरश्चाऽक्षयमाप्नुयात् ॥ ७८ ॥

तस्मादत्र विधानेन स्नातव्यं पुत्रकाङ्क्षया । आश्विने पौर्णमास्यां तु विशेषात् स्नानमाचरेत् । एवं कुर्वन्नरो विद्वान्सर्वपापैः प्रमुच्यते । अत्र ज्ञात्वा नरो दत्त्वा यथाशक्त्या दिवम्ब्रजेत् । सागरात्त्रैर्भृते भागे योगिनीकुण्डमुत्तमम् ।

यत्राऽऽसते चतुःपृष्ठयोगिन्यो जलसंस्थिताः ॥ ८१ ॥

सर्वार्थसिद्धिदः पुंसां स्त्रीणाञ्च विशेषतः । परसिद्धिप्रदाः सर्वाः सर्वकामफलप्रदाः । आश्विने शक्नुपक्षस्य अष्टम्याञ्च विशेषतः । स्नातव्यञ्च प्रयत्नेन योगिनीप्रीतये नृभिः ।

सप्तमोऽध्यायः]

* रैभ्य उर्वश्यप्सरसोः सम्बादवर्णनम् *

७४९

अत्र स्नानं तथादानं सर्वसफलताम्ब्रजेत् । यक्षिणीप्रभृतयः सिद्धा भवन्त्यत्र न संशयः । योगिनीकुण्डतः पूर्वमुर्वशीकुण्डमुत्तमम् । यत्र स्नातो नरो विद्वन्मुर्वशीं दिवि संश्रयेत् । पुरा किल मुनिर्धौरो रैभ्यो नाम तपोधनः । चचार हिमवत्पार्श्वे निराहारो जितेन्द्रियः । तत्तपो विपुलं दृष्ट्वा भीतः सुरपतिस्ततः । उर्वशीं प्रेषयामास तपोविघ्नाय चादरात् । ततः सा प्रेषिता तेनाज्जाम गजगामिनी । उवास हिमवत्पार्श्वे रैभ्याश्च मनुत्तमम् । नवकुललताकुञ्जे मञ्जुकृजद्विहङ्गवे । किन्नरीकेलिसङ्गीतस्तिमिताङ्गकुरङ्गके ॥ ८६ ॥

पुन्नागकेशराशोकच्छिन्नक्रिञ्जलकपिञ्जरे ।

कल्पिते काञ्चनगिरौ द्वितीय इव वेधसा ॥ ९० ॥

सा बभौ कान्तिस्वकोशः कुसुमधन्वनः । उर्वश्यन्तपसामान्यलावण्यामृतवाहिनी । अङ्गप्रभासुवर्णेन सितमौक्तिकशोभिता । तारुण्यरुचिरत्वेन तारुण्येन विभूषिता ॥ विलोललोचनापाङ्गतरङ्गधवलत्वया । नवपल्लवसच्छायां कल्पयन्ती निजाधरम् ॥

कर्णोपलम्बिसङ्घुष्यद्भृङ्गाढ्यचूतमञ्जरी ।

सुधागर्भसमुद्भूता पारिजातलता यथा ॥ ९४ ॥

तनुमध्या पृथुश्रोणिर्वर्णोद्भिन्नपयोधरा । निःशानितशरस्येव शक्तिः कुसुमधन्वनः ॥ अपश्यदाश्रये तस्मिन्मुनिरायतलोचनाम् । नयनानलदाहेन विदग्धेन मनो भुवा ॥ ९६ ॥ त्रिनेत्रवञ्चनायेव कल्पितां ललनातनुम् । तामाश्रमलतापुष्पकाञ्चीरचितकुण्डलाम् ।

विलोक्य तां विशालार्क्षीं मुनिर्व्याकुलितेन्द्रियः ।

बभूव रोषसन्ततः शशाप च बहु ज्वलन् ॥ ९८ ॥

रैभ्य उवाच

कुरूपतां ब्रजक्षिप्रं या त्वं सौन्दर्यगर्विता । समागता तपोविघ्नहेतवे मम सन्निधौ ।

अगस्त्य उवाच

इति शतारूपा तेन मुनिना सा शुभेक्षणा । उवाच वनिता भूत्वा प्राञ्जलिमुनिमादरात् ।

उर्वश्युवाच

भगवन्मे प्रसीद त्वं परार्थीनाय तत्त्वहम् । त्वच्छापस्य कथं मुक्तिर्भविता नियतव्रत

रैभ्य उवाच

अयोध्यायामस्ति तीर्थं पावनं परमं महत् । तत्र स्नानं कुरुष्व ऽद्य सौन्दर्यम् परमाप्नुहि
त्वन्नाम्नैव च विख्यातिं तोयं यास्यति तद्गन्धुवम् ॥ १०३ ॥

अगस्त्य उवाच

एवं साविप्रवचसा विदधे सर्वमादरात् । सुन्दरी साऽभवत्क्षिप्रतत्स्थानं ख्यातिमाययौ
अत्र स्नानं मुनिश्रेष्ठ यः कुर्याद्विधिवज्जनः । सौन्दर्यं परमं तस्य भवेत्तत्र न संशयः ॥

भाद्रे शुक्लतृतीयायां यात्रा साम्बसरी भवेत् ।

विष्णुरत्र जनैः पूज्यः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ १०६ ॥

एवं कुर्वन्नरो विद्वान्विष्णुलोके वसेत्सदा । नरो वा यद्विवानारी सर्वान्कामानवाप्नुयात्
घोषार्ककुण्डं परममुर्वशीकुण्डदक्षिणे । वर्तते मुनिशार्दूल! सर्वपापपहं सदा ॥ १०८ ॥
यत्र स्नानेन दानेन सूर्यलोके महीयते । एतत्तीर्थस्य सदृशं नापरं विद्यते क्वचित्

व्रणी कुष्टी दग्धिनी वा दुःखाक्रान्तोऽपि यो नरः ।

करोति विधिवत्स्नानं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ११० ॥

रविवारे विशेषेण कर्त्तव्यं स्नानमादरात् ।

भाद्रे मासि तथा माघे शुक्लपञ्चम्यां प्रयत्नतः ॥ १११ ॥

कर्त्तव्यं विधिवत्स्नानं सूर्यलोकाभिलाष्यः । पौषे मासि तथा स्नाने सूर्यवारे विशेषतः
सप्तम्यां रवियुक्तायां स्नानं बहुफलप्रदम् । घोषाभिधोऽभवत्पूर्वं सूर्यवंशे नरेश्वरः
समुद्रमेखलामेकः पृथिवीं समपालयत् । यस्य कीर्त्या प्रकाशन्ते त्रिलोकी मण्डलानि वै
यः प्रतापात्स्फुरन्भाति प्रभाकर इवाऽपरः । प्रवण्डतरदोर्दण्डखण्डितारातिमण्डलः
स कदाचित्प्रजापालो मन्त्रिविन्यस्तभूतलः । बभ्राम मृगयासक्तो वनेऽतिगहनद्रुमे
स राजा पूर्वजन्मोत्थपापैरशुभसूचकैः । कृमिव्याप्तकराभोजः सुन्दरोऽपि गतस्मयः
मृगयायामभूदेकः कदाचित्पर्यटन्वने । वराहसिंहहरिणाभिघ्नगच्छन्नितस्ततः ॥
तृपाक्रान्तो म्लानतनुः सरोपश्यत्पुरो नृपः । ददर्श तत्र च मुनीन् स्नानसन्ध्यादितत्परान्
ततो विधिवदाचम्य स्नानञ्चक्र नरेश्वरः । ततो दिव्यशरीरो भूदानन्दामलमानसः ॥

सप्तमोऽध्यायः]

* सूर्येण राज्ञे वरदानवर्णनम् *

७५१

मुनिभिस्तीर्थमाज्ञाय चक्रे सूर्यस्तुतिं प्रियाम् ॥ १२१ ॥

राजोवाच

भगवन् देवदेवेश नमस्तुभ्यं चिदात्मने । नमः सवित्रे सूर्याय जगदानन्ददायिने ॥ १२२ ॥
प्रभागेहाय देवाय त्रयीभूताय ते नमः । विवस्वते नमस्तुभ्यं योगज्ञाय सदात्मने ॥
पराय परमेशाय त्रिलोकीतिमिरच्छिदे । अचिन्त्याय सदातुभ्यं नमो भास्करतेजसे
योगप्रियाय योगाय योगज्ञाय सदा नमः ।

ॐ काराय वषट्काररूपिणे ज्ञानरूपिणे ॥ १२५ ॥

यज्ञाय यजमानाय हविषे ऋत्विजे नमः । रोगघ्नाय स्वरूपाय कमलानन्ददायिने ॥

अतिसौम्यातितीक्ष्णाय सुराणाम्पतये नमः ।

सत्रासाय नमस्तुभ्यं भक्तत्राय प्रियात्मने ॥ १२७ ॥

प्रकाशकाय सततं लोकानां हितकारिणे । प्रसीद प्रणतायाऽद्य मह्यं भक्तिकृते स्वयम्

अगस्त्य उवाच

इत्येवं ब्रुवतस्तस्य स प्रसन्नोरविः स्वयम् । आविर्बभूव सहसा भक्तस्य प्रियकाम्यया

उवाच मधुरं वाक्यं प्रप्रयानतमूर्द्धजम् ॥ १२६ ॥

रविर्वाच

वग्भ्वस्य राजेन्द्र! प्रसन्नोऽस्मि तवाग्रतः । ददामि तद्वरं तेऽद्य यस्त्वयामनसेप्सितम्

राजोवाच

भगवन् भास्कराऽनन्त! प्रयच्छसि वरं यदि । मन्नाम्ना कृतमूर्त्तिस्नेतिष्ठत्वा सदा विभो

रविर्वाच

पथमस्तु मनुष्येन्द्र तव वाञ्छामनोहरा । एतत्स्तोत्रं त्वयोक्तं मे ये पठिष्यन्ति मानवाः

तेभ्यस्तुष्टः प्रदास्यामि सर्वान्कामान्नरेश्वरः ।

तत्तत्स्थानं परांख्याति त्वन्नाम्ना यास्यति क्षितौ ॥ १३३ ॥

सर्वान्कामानवाप्नोति योऽत्र स्नानं समाचरेत् । मङ्गलेन सदा राजन्कर्त्तव्यं स्नानमत्र वै

यं यं काममिहेच्छेत् तं तं काममवाप्नुयात् ॥ १३५ ॥

अगस्त्य उवाच

इति दत्त्वा वरं देवः कृपया परया युतः । भास्वान्सहस्रकिरणस्तदाऽन्तर्द्धानमाययौ
राजा भास्करदेहोत्थां रविमूर्त्तिमनुत्तमाम् । तत्र संस्थापयामास पूजयामास च स्वयम्
घोषार्ककुण्डं तन्नाम्ना तत्र ख्यातिजगामह । यत्र स्नानान्नरो राजन्सूर्यलोकेव सेतसदा
इति रुचिरविधानैस्पूर्णमादित्यमूर्त्तिं विमलपरम भक्त्या पूजयित्वाऽऽदरेण ।
तदमृतमयकुण्डे स्नानमादौ विधाय प्रचुरविमलकीर्तिः सूर्यलोकेव सेतसः ॥ १३६
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
ऽयोध्यामाहात्म्ये बृहस्पतिकुण्डरुक्मिणीकुण्डधनयक्षतीर्थवसिष्ठ-
कुण्डसागरकुण्डयोगिनीकुण्डोर्वशीकुण्डघोषार्ककुण्डमाहात्म्य
वर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

रतिकुण्डमहारत्नतीर्थदुर्भरभहामरतीर्थमहाविद्यातीर्थसिद्धपीठक्षीरेश्वर
सीताकुण्डसुग्रीवतीर्थहनुमत्कुण्डविभीषणसरस्तीर्थायोध्या
यात्राविधिक्रमवर्णनम्

अगस्त्य उवाच

घोषार्कतीर्थाद्विप्रैर्ष पश्चिमे दिक्कटे स्थितम् । रतिकुण्डमिति ख्यातं सूर्यपापहरं सदा
यत्र स्नानेन दानेन परां कान्तिमवाप्नुयात् । तत्पश्चिमदिशाभागे कुसुमायुधनामकम्
कुण्डं प्रसिद्धमतुलं सर्वकामार्थसिद्धये । यत्र स्नानेन दानेन कन्दर्पसदृशाकृतिम् ॥
लभते ना विधानेन मुने! नास्त्यत्र संशयः ॥ ३ ॥
रतिकुण्डे तथा विप्र! कुसुमायुधकुण्डके । श्रद्धया कुरुते स्नानं ससौख्यपरमो भवेत्

अष्टमोऽध्यायः]

* शीतलातीर्थवर्णनम् *

७५३

कुण्डद्वयेऽत्र मिथुनं यत्स्नानं कुरुते किल । रतिकामाविविख्यातौ सदा तौ सुन्दरौ तदा
तस्मादत्र विधानेन स्नातव्यं धर्मकाङ्क्षिभिः । दानं देयं यथाशक्त्या रतिकन्दर्पतृष्टये
भवेतां नियतं तस्य सन्तुष्टौ रतिमन्मथौ । माघे विशदपञ्चम्यां यत्र स्नानं शुभप्रदम्
रतिकुण्डे पुरः स्नात्वा पश्चात्कन्दर्पकुण्डके । स्नातव्यं तद्विनेविप्रमिथुनेन प्रयत्नतः
रतिकन्दर्पयोः पूजा विधातव्या विशेषतः ।
वस्त्रादिभिरलङ्कारैः सम्पूज्यौ द्विजदम्पती ॥ ६ ॥
सर्वान्कामानवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥
चन्दनागुरुकर्पूरकस्तुरीकुङ्कुमादिभिः । वासोभिर्विविधैः पुष्पैः पूजयेद्द्विजदम्पती
एवं कृते न सन्देहो रतिकन्दर्पतृष्टये । तद्व्रजेन्मिथुनं विप्र! रतिकन्दर्पतुल्यताम् ॥
कुसुमायुधकुण्डात् प्रतीच्यां दिशि सस्थितम् ।

मन्त्रेश्वर इति ख्यातं तत्स्थानं भुवि दुर्लभम् ॥ १३ ॥

तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा दृष्ट्वा मन्त्रेश्वरं विभुम् । न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि
पुनः रामो देवकार्यं विधायामलकर्मकृत् । कालेन सह सङ्गम्य मन्त्रं चक्रे नरेश्वरः ॥
स्वर्गं प्रति प्रयाणाय यत्र स्नातो जितेन्द्रियः । तत्रैव स्थापितं लिङ्गं मन्त्रेश्वर इति श्रुतम्
तदुत्तरे सरो रम्यं कुमुदोत्पलमण्डितम् । तत्र स्नानं तथा दानं नानाफलदमुत्तमम्
सैत्रशुक्लचतुर्दश्यां यात्रा साम्बत्सरी स्मृता । तत्र स्नानेन दानेन ब्राह्मणानां च पूजनात्

अक्षयं स्वर्गमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १८ ॥

मन्त्रेश्वरस्य महिमा नहि केनापि शक्यते । सम्यग्वर्णयितुं विप्र! य उत्तमफलप्रदः ॥

मन्त्रेश्वरसमं लिङ्गं न भूतं न भविष्यति ॥ १६ ॥

सुगन्धिपुष्पधूपादिकुसुमाद्यनुलेपनैः । पूजनीयः प्रयत्नेन सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ २० ॥
एवं कृते न सन्देहो मुक्तिस्तस्य करे स्थिता । तत्रैवोत्तरभागे तु शीतला वर्ततेऽनघ
ता सम्पूज्य नरो विद्वान्सर्वपापैः प्रमुच्यते । सर्वदा पूजनं तस्याः सोमवारे विशेषतः
कर्तव्यं सुप्रयत्नेन नृभिः सर्वार्थसिद्धये ॥ २२ ॥

विस्फोटकादिकभये नरैश्च समुपस्थिते । कर्तव्यं पूजनं सम्यग्योगादिभयनाशनम्

तदुत्तरे तु तत्रैव देवी बन्दीति विश्रुता । यस्याः स्मरणमात्रेण निगडादिभ्यं नहि
राज्ञा कुञ्जेन ये बद्धाः शृङ्खलानिगडादिभिः ।

बन्दीं संस्मृत्य देवीं तु मुक्ताः स्युस्तत्क्षणाद्धि ते ॥ २५ ॥

यात्रा तस्याः प्रयत्नेन कर्तव्या यत्नतो नरैः । मङ्गलेहिविशेषेण सर्वकामार्थासिद्धिदा
गन्धैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपैरपि च सुव्रत ! । नैवेद्यैर्विविधैर्वाऽपि पूजनीया प्रयत्नतः ॥
बन्दीप्रीत्यै मुनिश्रेष्ठ ! देयं ब्राह्मणभोजनम् । एवं कृते न सन्देहः सर्वान्कामानवाप्नुयात्
तदुत्तरस्मिन्स्तत्रैव चुडकी भुविकीर्त्तिता । वर्तते परमासिद्धिरूपिणी स्मरणान्तर्याम
सुसंदिग्धेषु कार्येषु भयेन समुपस्थिते । यस्याः स्मरणतो नृणां सर्वं सिद्धिः प्रजायते
अग्रे तस्याः सदाकार्यान्मिरङ्मुद्रतो ध्वनिः । दीपदानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं नियतात्मभिः
सर्वाभीष्टप्रदं नृणां दीपदानं प्रशस्यते ।

चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तस्या यात्रा विनिर्मिता ॥ ३२ ॥

ततः पूर्वदिशाभागे वर्त्तते तीर्थमुत्तमम् । महारत्न इति ख्यातं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥
यत्र स्नानेन दानेन पूजया च द्विजन्मनाम् । सर्वकामार्थासिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा
भाद्रे कृष्णचतुर्दश्यां यात्रा साम्बत्सरी स्मृता ।

यात्राऽऽस्ते किल मुख्याऽस्य महारत्ना इति श्रुता ॥ ३५ ॥

महारत्न इति ख्यातं तस्मात्तीर्थमुत्तमम् । तत्र दानं प्रकर्त्तव्यं द्विजसन्तोषकारकम्
नारीभिरपि विप्रैर् कर्त्तव्यो जागरोत्सवः । वीर्यसौभाग्यसम्पन्नसर्वसौख्याय सर्वदा
तत्र स्नानं प्रयत्नेन कर्त्तव्यं श्रद्धया नरैः ॥ ३७ ॥

ततो नैऋत्यदिभागे दुर्भराख्यं सरः शुभम् । वर्तते सुकृतोदारं महाभरसरस्तथा ॥
तत्र स्नानादवाप्नोति सदा स्वर्गपदं नरः । धनं बहुद्विधं देयं वासांसि विविधानि च
शिवपूजाप्रकर्त्तव्या स्नात्वा कुण्डद्वये नरैः । नानाविधेन भावेन भक्त्या परमया युतैः
गन्धादिभिः शुभैः पुष्पैरर्चनीयो महेश्वरः ।

नीलकण्ठोऽन्धकारातिराराध्यो योगिनामपि ॥ ४१ ॥

इति ध्यात्वा शिवं सार्द्धं निष्पापं प्रयतो नरः । सर्वकामानवाप्नोति शिवलोके मेव सेतसदा

एवं कृत्वा नरो विप्र सर्वपापैः प्रमुच्यते । महाभरे वरे तीर्थे तथा दुर्भरसञ्ज्ञके ॥ ४३

भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यः कुर्याच्छ्रद्धयाऽन्वितः ।

शिवपूजां च विधिवद्विजपूजां विशेषतः ॥ ४४ ॥

यः करोति नरो भक्त्या शिवलोके स सम्भवेत् । एवं कुर्वन्नरो विद्वान्मुह्यतिकदाचन
विष्णुर्द्वौ च तस्याति सुप्रसन्नौ सनातनौ । तयोः स्मरणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते
अतः किं बहुनोक्तेन विप्र ! तीर्थमनुत्तमम् । सर्वपापौघशमनं सर्वाभीष्टकरं सदा ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि तीर्थमन्यच्छुभावहम् ।

यत्र यात्रा तथा दानं विना भाग्यं न सम्भवेत् ॥ ४८ ॥

ईशाने दुर्भरस्थानान् महाविद्याभिर्ग्रमहत् । तस्य दर्शनतो नृणां सिद्धयः स्युः करे स्थिताः
तदग्रे सरसि स्नात्वा महाविद्यां तु यो नरः ।

पश्यति श्रद्धया भक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ५० ॥

सिद्धपीठं तथा ख्यातं सम्यक्प्रत्ययकारकम् । तत्र पूजाविधातव्या भक्त्या परमया द्विज !
मन्त्रं यः श्रद्धया विप्र शैवं शाक्तमथापि वा । गाणपत्यं वैष्णवं वा तत्र यः प्रयतो नरः
एकाग्रमानसो विद्वन्नाराध्यावर्तयेत् सदा । तस्य सिद्धिर्भवेन्नित्यं च मत्कारो भवेद् द्विज
तस्मादत्र प्रकर्त्तव्यं जपादिकमतन्द्रितैः । अष्टम्याश्च नवम्याश्च यात्रा स्यात्प्रतिमासिकी
देयान्यन्नानि बहुशो नानाविधफलानि च । क्षीरेण स्नपनं कार्यं पूजनीया प्रयत्नतः ॥
उच्चाटनादीन्यपि च मोहनादिविशेषतः । अत्र स्थाने विशेषेण दुष्टमन्त्रोऽपि सिध्यति
सिद्धस्थाने परं मोक्षं वशीकरणमुत्तमम् ।

जपो होमस्तथा दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ ५७ ॥

आश्विने शुक्लरक्षस्य नवरात्रिषु सुव्रत ! । यत्र गत्वा नरो विप्र ! सर्वपापैः प्रमुच्यते
यदा पूर्वं विनिर्जित्य रावणं लोकरावणम् । समागतो रघुपतिः सीतालक्ष्मणसंयुतः
यत्र गत्वा पदा वीरो भरतोरामकाङ्क्षया । स्थितः सानुचरः श्रीमाञ्जिण्या परमया युतः
तत्रागमत्सुरगवी प्रादुर्भूता स्वयत्स्तनी । तत्स्तनैभ्यः प्रसुखाव दुग्धं बहुगुणाधिकम्
तद्भूमिपतितं दुग्धं दृष्ट्वा वानरराक्षसाः । विस्मयं परमं जग्मुः पप्रच्छुस्ते चराचरम्

किमेतदिति राजेन्द्र! तानुवाच रघूद्वहः । वसिष्ठो वेत्तितत्सर्वं पृच्छामस्तंमुनिं वयम्
इत्युक्तास्तु ततः सर्वे वसिष्ठप्रमुखे स्थिताः । ते पप्रच्छुः प्राञ्जलयः कृत्वा चाग्रेसरं नृपम्
वसिष्ठोऽपि क्षणं ध्वात्वा तमुवाच निराकुलम् ।
रात्रवम्प्रति सम्बोध्य सर्वेषामग्रतो मुनिः ॥ ६५ ॥

वसिष्ठ उवाच

शृगुराम महाबाहो कामधेनुरियं शुभा । समागतः तव स्नेहात्प्रस्रवन्ती स्तनात्पयः
दुग्धमध्वे समुद्भूतो वदस्त्वां द्रष्टुमागतः । निष्पन्नकार्थ्यं देवानां निर्जितारातिमुत्तमम्
इमं सम्पूज्य क्षिप्रमेतत्कुण्डस्य सन्निधौ । शीघ्रं त्वमपि यत्नेन पूजयेमं शिवं शुभम्
दुग्धेश्वरमिति ख्यातं क्षीरकुण्डे पवित्रकम् ॥ ६८ ॥

अगस्त्य उवाच

ततो रघुपतिः श्रीमान्वसिष्ठोक्तविधानतः । पूजयामास तल्लिङ्गं दुग्धेश्वरमिति स्मृतम्
सीतया सत्कृतं यस्मात्तत्कुण्डं क्षीरसङ्गमम् । सीताकुण्डमिति ख्यातिजगामानुपमां ततः
सीताकुण्डेनराः स्नात्वा दृष्ट्वा दुग्धेश्वरं प्रभुम् । सर्वपापैः प्रमुच्यन्ते नात्र कार्या विचारणा
अत्र स्नानं जपो होमो दानञ्चाक्षयताम्रजेत् । सीताकुण्डे तु सम्पूज्य सीतारामौ सलक्ष्मणौ
दुग्धेश्वरञ्च सन्पूज्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।

जेष्टे मासि चतुर्दश्यां यात्रा साम्बत्सरी स्मृता ॥ ७३ ॥

एवं यो विधिवत्कुर्याद्वाधर्मविशारदः । स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति
तत्र पूर्वादिशा भागे सुग्रीवरचितं महत् । तीर्थं तपोनिश्रेष्ठतत्र वर्तते सन्निधौ शुभम्
यत्र स्नात्वा च द्वाचरामं सम्पूज्य यत्नतः । तस्मिन्नेव दिने तत्र सर्वान्कामानवाप्नुयात्
तत्प्रत्यग्दिशि वै स्थानं हनुमत्कुण्डमित्यपि ।

तस्य पश्चिमतो विप्र! विभीषणसरः शुभम् ॥ ७७ ॥

तयोः स्नानेन दानेन रामसम्पूजनेन च । सर्वान्कामानवाप्नोति तस्मिन्नेव विधानतः
इयं सा परमा मेध्याऽयोध्या धर्मनिधिः स्मृता ॥ ७८ ॥

इत्युक्तास्तु ततः सर्वे वसिष्ठमुनिमादरात् ।

पप्रच्छुर्विनयात्क्षिप्रं विभीषणपुरःसराः । कथयस्व तपोराशे! कथामेतां सुदुर्लभाम्
अयोध्यायाः परम्बिप्र माहात्म्यं कथयन्ति यत् ।
तत्सर्वं कथय क्षिप्रं श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ८० ॥

यथा यात्रां विश्वास्यामः क्रमेण च विधानतः । तदस्मात्सुकृपां कृत्वा कथयस्व तपोनिधे
वसिष्ठ उवाच

शृण्वन्तु मुनयः सर्वे अयोध्यामहिमाद्भुतम् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यन्ते नात्र संशयः
इदं गुह्यतरं क्षेत्रमयोध्याभिधमुत्तमम् । सर्वेषामेव भूतानां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा ॥ ८३ ॥

अस्मिन्सिद्धाः सदा देवा वैष्णवं त्रतमास्थिताः ।

नानालिङ्गधरा नित्यं विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ॥ ८४ ॥

अभ्यस्यन्ति परयोगं युक्तप्राणाजितेन्द्रियाः । नानावृक्षसमाकीर्णनानाविहगवासिनि
कमलोत्पलशोभाद्यैः सरोभिः समलङ्कृते । अप्सरोगणसङ्कीर्णं सर्वदा सेवितेशुभे
रांचते हि सदा वासः क्षेत्रे नित्यं हरिरेह । मन्यमाना विष्णुभक्ता विष्णोः सर्वेऽर्पितक्रियाः
यथामोक्षमिहायान्ति नान्यत्र हि तथा क्वचित् । अथ श्रेष्ठतमं क्षेत्रं यस्माच्च वसति हरिः
महाक्षेत्रमिदं यस्मादयोध्याभिधमुत्तमम् ॥ ८८ ॥

नैमिषे च कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारे च पुष्करे । स्नानात्संसेवनाद्वाऽपि न मोक्षः प्राप्यते तथा
इह सम्प्राप्ते यद्वत्त एव विशिष्यते । प्रयागे वा भवेन्मोक्ष इह वा हरिसंश्रयात् ॥

सर्वस्मादपि तीर्थाग्र्यादिदमेव महत्स्मृतम् ॥ ९० ॥

अव्यक्तलिङ्गं मुनिभिः सर्वैः सिद्धं मर्हतिभिः । इह सम्प्राप्यते मोक्षो दुर्लभोऽन्यत्र यो मतः
तेभ्यः प्रयच्छति हरिर्योगमैश्वर्यमुत्तमम् । आत्मनश्च वसायुज्यमीप्सितं स्थानमुत्तमम्
ब्रह्मादेवर्षिभिः सार्द्धं श्रीश्रवायुर्दिवाकरः । देवराजस्तथा शक्रो ये चान्येऽपि दिवौकसः
उपासते महात्मनः सर्वत्र हरिमादरात् । अन्येऽपि योगिनः सिद्धा क्षेत्ररूपमाव्रताः
अनन्यमनसो भूत्वा सर्वदोषासते हरिम् । विषयासक्तचित्तोऽसि त्यक्तधर्म रतिर्नरः

इह क्षेत्रे मृतः सोऽपि संसारी न पुनर्भवेत् ॥ ९५ ॥

ये पुनर्निर्गमाधीनाः सत्रस्थाविजितेन्द्रियाः । त्रितिनश्च निरारम्भाः सर्वे ते हरिभाविताः

देहभङ्गं समापद्य धीमन्तः सङ्गवर्जिताः । गतास्ते च परं मोक्षं प्रसादात्सर्वदा हरेः
जन्मान्तरसहस्रेषु युञ्जन्योगी न चाऽऽप्नुयात् । तमिहैव परंमोक्षंमरणादपिगच्छति
एतत्सङ्क्षेपतो वच्मि क्षेत्रस्य महिमाद्भुतम् । एतदेव परं स्थानमेतदेव परम्परदम् ॥

एतादृङ्नापरं स्थानं पुनरन्यत्र दृश्यते ॥ ६६ ॥

यत्रगत्वाप्रयत्नेनयात्रापुण्याभिकाङ्क्षिभिः । कर्तव्याविधिवद्धीराः क्रमेणश्रद्धयान्वितैः
प्रथमेऽहनि कर्त्तव्य उवपासो यतात्मभिः । नियमेन ततः स्नानं दानञ्चैव स्वशक्तितः
उपावृत्तस्तु पापेभ्योयस्य वासोगुणैः सह ।

उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ १०२ ॥

उपवासं विधायाऽसौ चक्रतीर्थं नरः कृती । उपवासदिनेस्नायाद्व्याच्चैवस्वशक्तितः
विप्रं सम्पूज्य विधिवत्पश्येद्विष्णुहरिं विभुम् ।

स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा विष्णुं सम्पूज्य यत्नतः ॥ १०४ ॥

क्षौरञ्च कारयेत्तत्र व्रतीधर्माभिधे ततः । पापमोचनके स्नानमृणमोचनके ततः १०५
स्नात्वा सहस्रधारायां शेषं सम्पूज्य यत्नतः । दृष्ट्वा चन्द्रहरिं देवं ततोधर्महरिंविभुम्
ततश्चक्रहरिं दृष्ट्वा दद्याच्चैव स्वशक्तितः । ब्रह्मकुण्डे नरः स्नात्वा सर्वकामार्थसिद्धये
महाविद्यासमीपे तु रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ १०७ ॥

ततः प्रभाते विमले पुनरुत्थाय सद्ब्रती । स्वर्गद्वारे प्रयत्नेन विधिवत्स्नानमाचरेत्
श्राद्धञ्च विधिवत्कृत्वा दत्त्वा चैव स्वशक्तितः ।

विष्णुं सम्पूज्य विधिवद्विप्रानपि पुनः पुनः ॥ १०६ ॥

दम्पती च प्रयत्नेनपूज्यौवस्त्रादिभिस्तथा । श्रद्धया परया युक्तैर्दातव्याभूरिदक्षिणा
विप्रान्सम्पूज्य विधिवद्भुञ्जीत प्रयतो नरः ॥ १११ ॥

अन्येद्युरपि चोत्थाय श्रद्धयापस्यायुतः । रुक्मिणीप्रभृतीन्यत्रपश्येत्तीर्थानिचक्रमात्
तत्र तत्र नरः स्नात्वा दत्त्वा चैव स्वशक्तितः ।

विष्णुं सम्पूज्य यत्नेन मनोवाक्कायनिर्मलः ॥ ११३ ॥

यात्रां समापयेत्सम्यङ्नियतात्माशुचिव्रतः । यत्रकापिमृतोधीरःपरंमोक्षमवाप्नुयात्

अगस्त्य उवाच

वसिष्ठोक्तमिति श्रुत्वाकृत्वाचैवयथाविधि । विभीषणपुरोगास्ते बभूवुर्निर्मलास्तदा
इति बहुलविधानैस्तीर्थयात्रां विश्राय प्रचुरसुकृतपूर्णास्ते च सुग्रीवमुख्याः ।
गतमलिनसुदेहाः स्वर्गचर्याप्रयत्नादुपगुणितगुणौघास्ते बभूवुः समस्ताः ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे-
ऽयोध्यामाहात्म्ये रतिकुण्डमहारत्नतीर्थदुर्भरमहाभरतीर्थमहाविद्यातीर्थ-
सिद्धपीठक्षीरेश्वरसीताकुण्डसुग्रीवतीर्थहनुमत्कुण्डविभीषण-
सरस्तीर्थायोध्यायात्राविधिक्रमवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

गयाकूपपिशाचमोचनमानसतीर्थतमसानदीमाण्डव्याद्याश्रमसीतो-
कुण्डदुग्धेश्वरभैरवभरतकुण्डजयकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्

अगस्त्य उवाच

जटाकुण्डत आग्नेयदिग्दले संश्रितं महत् । गयाकूपमिति ख्यातं सर्वाभीष्टफलप्रदम्
यत्र स्नात्वाच दत्त्वाचयथाशक्त्याजितेन्द्रियः । सर्वकाममवाप्नोतिश्राद्धं कृत्वा द्विजोत्तमः

नरकस्थाश्च ये केचित्पितरश्च पितामहाः ।

विष्णुलोके तु गच्छन्ति तस्मिञ्छ्राद्धे कृते तु वै ॥ ३ ॥

तस्मिञ्छ्राद्धे कृते विप्रपितृणामनृणां भवेत् । शक्तिभिः पिण्डदानन्तु सयवैः पायसेन च
कर्त्तव्यमृषिनिर्दिष्टं पिण्याकेन गुणेन वा । श्राद्धं तत्तीर्थके प्रोक्तं पितृणां तुष्टिकारकम्
नत्र श्राद्धं प्रकर्त्तव्यं नरैः श्रद्धासमन्वितैः । तुष्यन्ति पितरस्तेषां तुष्ट्याः स्युः सर्वदेवताः
तुष्टेषु पितृषु श्रीमाञ्जायते पुत्रवांस्तथा । श्राद्धेन पितरस्तुष्टाः प्रयच्छन्ति सुतान्वहून्
श्रियश्च विपुलान्भोगाञ्छ्राद्धकृद्भ्यो न संशयः ।

तस्मादत्र विधानेन विधातव्यं प्रयत्नतः ॥ ८ ॥

श्राद्धं श्रद्धायुतैः सम्यगभीष्टफलकाङ्क्षिभिः । गयाकूपे विशेषेण पितॄणां दत्तमक्षयम्
सोमवारेण संयुक्ता अमावास्या यदाभवेत् । तत्रानन्तफलं श्राद्धं पितॄणां दत्तमक्षयम्
अन्यदा सोमवारेण तत्र श्राद्धं विधानतः । पितृसन्तोषदं नित्यं तत्र दत्ताक्षयो भवेत्
तत्र पूर्वदिशाभागे तीर्थं सर्वोत्तमोत्तमम् । पिशाचमोचनं नाम विद्यते च फलप्रदम्
तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च पिशाचो नैव जायते । तत्र स्नानं तथा दानं श्राद्धञ्च विशेषतः
कर्त्तव्यञ्च प्रयत्नेन नरैः श्रद्धासमन्वितैः ॥ १३ ॥

मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां विशेषतः । स्नानं तत्र प्रकर्तव्यं पिशाचत्वविमुक्तये ॥
तत्सन्निधौ पूर्वभागे मानसं नाम नामतः । तीर्थं पुण्यनिवासाद्यं स्नातव्यञ्च विशेषतः
तत्र स्नानेन दानेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।

नानाविधानि पापानि मेरुतुल्यानि वै पुनः ॥

तत्र स्नानादक्षयं यान्ति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥

यत्किञ्चिद्विद्यते पापं मानसं कायिकं तथा । वाचिकञ्च तथा पापं स्नानतो विलयम्व्रजेत्
प्रौष्ठपद्यां सदा कार्या पौर्णमास्यां विशेषतः । यात्रातस्य नृभिर्विप्रपुण्यवद्भिः क्रियापरैः
तस्मादक्षिणदिग्भागे वर्त्तते सुकृतैकभूः । तमसानाम तटिनी महापातकनाशिनी ॥
यत्र स्नानं तथा दानं सर्वपापहरं सदा । यस्यास्तदेतथा रम्ये सर्वदा फलदायके ॥

नानाविधानि स्थानानि मुनीनां भावितात्मनाम् ।

माण्डव्यस्य मुनेः स्थानं वर्त्तते पापनाशनम् ॥ २१ ॥

यस्यास्तीरे मुनिश्रेष्ठः सर्वत्र सुमनोहरम् । तस्याऽऽश्रमपदं रम्यं नानावृक्षमनोहरम्
यस्मात्स्थानात्समुद्भूता तमसा सुतरङ्गिणी । तद्वनं पुण्यमधिकं पावनं पदमुत्तमम्

यस्य दर्शनतो नृणां सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ २४ ॥

प्रकुलानां विधगुलमशोभितं लताप्रतानावनतं मनोहरम् ।

विरूढपुष्पैः परितः प्रियङ्गुभिः सुपुष्पितैः कण्टकितैश्च केतकैः ॥ २५ ॥

तमालगुलमैर्निचितं सुगन्धिभिः सकर्णिकारैर्वकुलैश्च सर्वतः ।

अशोकपुन्नागवरैः सुपुष्पितैर्द्विरेफमालाकुलपुष्पसञ्चयैः ॥ २६ ॥

कचिप्रकुलाम्बुजरेणुरूपितैर्विहङ्गमैश्चारुफलप्रचारिभिः ।

विनादितं सारसमुत्कुलादिभिः प्रमत्तदात्यूहकुलैश्च वल्गुभिः ॥ २७ ॥

कचिच्च चक्राह्वरोपनादितं कचिच्च कादम्बकदम्बकैर्युतम् ।

कचिच्च कारण्डवनादनादितं कचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतम् ॥ २८ ॥

मदाकुलाभिर्भ्रमरीभरारात्रिपैवितं चारुसुगन्धिपुष्पवत् ।

कचिच्च पुष्पैः सहकारवृक्षैर्लतोपगूढैस्तिलकद्रुमैश्च ॥ २९ ॥

प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनादितम् ।

समन्ततः सुन्दरदर्शनीयतां समुद्रहत्तद्वनमुल्लसन्महत् ॥ ३० ॥

निविडनिबुलनीलं नीलकण्ठाभिरामं मदमुदितविहङ्गीवृन्दनादाभिरामम्

कुसुमिततरुशाखालीनमत्तद्विरेफं नवकिसलयशोभाशोभितं सत्फलाढ्यम्

इत्यादिवहुशोभाढ्यं सर्वदिक्षु मनोहरम् । यत्र माण्डव्यमुनिना तपस्तप्तं महत्किल

यत्प्रभावादभूत्तीर्थं पावनं तत्सदा महत् ॥ ३२ ॥

तत्पूर्वं गौतमस्य पराश्रमं पावनं महत् । तत्पूर्वं च्यवनस्य परैः पराशरमुनेरिदम् ।

प्रथमं ते मुनिश्रेष्ठः पितुः किल तपोविधेः ॥ ३३ ॥

नानाविधानि तीर्थानि चः श्रमाश्चैव सर्वशः । वर्तन्ते तापसानाञ्च यस्यास्यैरे समन्ततः

तमसानाम सा ज्ञेया वर्तते तटिनी शुभा । यज्ञवृषान्समुत्खाय शोभिता वहुशोऽभितः

तत्र स्नानेन दानेन श्राद्धेन च विशेषतः । सर्वकामार्थसिद्धिः स्याद्भाऽत्र कार्या विचारणा

मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे पञ्चदश्यां विशेषतः । स्नानं तस्य फलप्राप्तिदायकं सर्वदा नृणाम्

तस्मादत्र प्रकर्तव्यं स्नानं निर्मलमानसैः । प्रयत्नतो मुनिश्रेष्ठः सर्वकामार्थसिद्धिदम्

अतः परं प्रवक्ष्यामि तमसा परमं शुभम् । सीताकुण्डमिति ख्यातं श्रीदुग्धेश्वरसन्निधौ

भाद्रेशुक्लचतुर्थ्यां तु तस्य यात्रा शुभावहा । सर्वकामार्थसिद्धयै पूज्यो विघ्नेश्वरस्तथा

तस्य स्मरणमात्रेण सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ४० ॥

तस्मादक्षिणदिग्भागे भैरवो नाम नामतः । यं दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः

रक्षितो वासुदेवेन क्षेत्ररक्षार्थमादरात् । तस्य पूजा विधातव्या प्रयत्नेन यथाविधि ॥

मनोऽभीष्टफलप्राप्तिर्भैरवस्य सदाऽऽदरात् ॥ ४२ ॥

मार्गशीर्षस्य कृष्णायामष्टम्यां तस्य निर्मिता । यात्रासाम्बत्सरी तत्र सर्वकामार्थसिद्धये
पशूपहारसम्भूति कर्त्तव्यं पूजनं जनैः । सर्वकामफलप्राप्तिर्जायते नाऽत्र संशयः ॥ ४३ ॥
निर्विघ्नं तीर्थवसतिर्भैरवस्य प्रसादतः । जायते तेन कर्त्तव्या पूजा तस्य प्रयत्नतः ॥

एतस्मिन्नुत्तरे भागे रम्यं भरतकुण्डकम् ।

यत्र स्नात्वा नरः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४५ ॥

तत्र स्नानं तथा दानं सर्वमक्षयतां व्रजेत् । अन्नं बहुविधं देयं वासांसि विविधान्यपि
यत्नतो देवताः पूज्या वस्त्रादिभिरलङ्कृतैः । नन्दिग्रामे वसन् पूर्व भरतोरधुवंशजः
रामचन्द्रं हृदि ध्यायन्निर्मलात्मा जितेन्द्रियः ।

ततः स्थित्वा प्रजाः सर्वा ररक्ष क्षितिबल्लभः ॥ ४६ ॥

तत्र चक्रे महत्कुण्डं भरतो नाम भूपतिः । राममूर्तिं च संस्थाप्य चचार विजितेन्द्रियः
तत्कुण्डे सुमहत्पुण्यं नानापुण्यसमन्वितम् ।

कुमुदोत्पलकह्लारपुण्डरीकसमन्वितम् ॥ ५१ ॥

हंससारसचक्राहविहङ्गमविराजितम् । उद्यानपादपच्छायासच्छायमगलं सदा ॥ ५२ ॥
तत्र स्नानं महापुण्यं प्रमोदानन्दनिर्मलम् । तत्र स्नानं तथा श्राद्धं पितृनुद्दिश्य कुर्वतः
पितरस्तस्य तुष्यन्ति तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ ५३ ॥

स्वर्णं चाऽन्नं विधानेन दातव्यं च द्विजन्मने । श्रद्धापूर्वकमेतत् कर्त्तव्यं प्रयत्नैर्नरैः ५४
तत्पश्चिमदिशा भागे जटाकुण्डमनुत्तमम् । यत्र रामादिभिः सर्वैर्जटाः परिहृता निजाः
जटाकुण्डमिति ख्यातं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ।

यत्र स्नानेन दानेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ५६ ॥

पूर्वकुण्डेषु सम्पूज्यो भरतः श्रीसमन्वितः । जटाकुण्डेषु सम्पूज्योऽसौ सीतौ रामलक्ष्मणौ
चैत्रकृष्णचतुर्दश्यां यात्रा साम्बत्सरी भवेत् ॥ ५७ ॥

इति परमविधानैः पूजयेद्रामसीते तदनु भरतकुण्डे लक्ष्मणं च प्रपूज्य ।

विधिवदमृतकुण्डे द्वन्द्वसम्मज्जनेन वसति सुकृतिमूर्तिर्वैष्णवे तत्र लोके ॥ १८
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
ऽयोध्यामाहात्म्ये गयाकूपपिशाचमोचनमानसतीर्थतमसानदीमाण्डव्याद्या-
श्रमसीताकुण्डदुग्धेश्वरभैरवभरतकुण्डजटाकुण्डमाहात्म्य-
वर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

अयोध्यायात्राविधिक्रमवर्णनम्

अगस्त्य उवाच

निराहारो नरो भूत्वा क्षीराहारोऽपि वा पुनः ।

अजितं पूजयेद्विप्र! तस्य सिद्धिः करे स्थिता ॥ १ ॥

महोत्सवस्तु कर्त्तव्यो गीतवादित्रसंयुतः । एवं यः कुरुते धीमान्सर्वान्कामानवाप्नुयात्
एतस्मादुत्तरे विद्वन्वीरस्य शुभसूचकम् । स्थानं मत्तगजेन्द्रस्य वर्तते नियतव्रत! ॥
तदग्रे सरसि स्नात्वा वसेत्तत्र सुनिश्चितम् । पूर्णा सिद्धिमवाप्नोति यामवाप्य न शोचति
अयोध्या रक्षको वीरः सर्वकामार्थसिद्धिदः । नवरात्रिषु पञ्चम्यां यात्रा साम्बत्सरी भवेत्
गन्धपुष्पद्रुपादिनैवेद्यादिविधानतः । पूजनीयः प्रयत्नेन सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥

यं यं काममिहेच्छेत् तं तं काममवाप्नुयात् ॥ ६ ॥

एतस्मादक्षिणे भागे सुरसानाम राक्षसी । विष्णुभक्ता सदा विप्रवर्तते सिद्धिदायिका
तां सम्पूज्य नरो भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ८ ॥

लङ्कास्थानादिहानीतारामेणोत्कृष्टकर्मणा । अयोध्यायां स्थापिता सारक्षार्थनियतव्रतैः
सम्पूज्य विधिवत्तस्यादर्शनं कार्यमादरात् । सर्वकामार्थसिद्धयर्थमुत्सवोऽपि शुभप्रदः
कर्त्तव्यः सुप्रयत्नेन गीतवादित्रसंयुतैः ॥ १० ॥

नवरात्रे तृतीयायां यात्रा साम्बत्सरीभवेत् । सर्वदा सुखसन्तानसिद्धये परमार्थदा
नानासङ्गीतवादित्रनृत्योत्सवमनोहरा ॥ ११ ॥

एवं कृते न सन्देहः सर्वदा रक्षितो भवेत् ॥ १२ ॥

एतत्पश्चिमदिग्भागे वर्तते परमो मुने! । पिण्डारक इति ख्यातो वीरः परमपौरुषः ॥

पूजनीयः प्रयत्नेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥ १३ ॥

यस्य पूजावशान्नृणां सिद्धयः करुणंश्रिताः । तस्य पूजाविधानेन कर्तव्यं पूजनं नरैः
सरयूसलिले स्नात्वा पिण्डारकश्च पूजयेत् । पापिनां मोहकर्तारं मतिदं कृतिनां सदा
तस्य यात्राविधातव्या स पुण्यानवरात्रिषु । तत्पश्चिमदिग्भागे विघ्नेशं किल पूजयेत्
यस्य दर्शनतो नृणां विघ्नलेशो न विद्यते । तस्माद्विघ्नेश्वरः पूज्यः सर्वकामफलप्रदः
तस्मात्स्थानतः पेशाने रामजन्मप्रवर्त्तते । जन्मस्थानमिदं प्रोक्तं मोक्षादिफलसाधनम्
विघ्नेश्वरात्पूर्वभागे वा सिद्धादुत्तरं तथा । लोमशात्पश्चिमे भागे जन्मस्थानं ततः स्मृतम्
यद्दृष्ट्वा च मनुष्यस्य गर्भवासजयो भवेत् ।

विना दानेन तपसा विना तीर्थं विना मखैः ॥ २० ॥

नवमीदिवसे प्राप्ते व्रतधारी हि मानवः । स्नानदानप्रभावेण मुच्यते जन्मबन्धनात् ॥
कपिलागोसहस्राणि यो ददाति दिने दिने । तत्फलं समवाप्नोति जन्मभूमेः प्रदर्शनात्
आश्रमे वसतां पुंसां तापसानाञ्च यत्फलम् । राजसूयसहस्राणि प्रतिवर्षाग्निहोत्रतः
नियमस्थं नरं दृष्ट्वा जन्मस्थाने विशेषतः । मातापित्रोर्गुरुणाञ्च भक्तिमुद्रहतां सताम्
तत्फलं समवाप्नोति जन्मभूमेः प्रदर्शनात् ॥ २५ ॥

अथ सरयूवर्णनम्

पितृणामक्षया तृप्तिर्गयाश्चाद्धाधिकं फलम् ॥ २६ ॥

मन्वन्तरसहस्रेस्तु काशीवासेषु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥
गयाश्चाद्धश्च ये कृत्वा पुरुषोत्तमदर्शनम् । कुर्वन्ति तत्फलं प्रोक्तं कलौ दाशरथीपुरीम्
मथुरायां कल्पमेकं वसते मानवो यदि । तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥ २६ ॥
पुष्करेषु प्रयागेषु माघे वा कार्तिके तथा । तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥

कल्पकोटिसहस्राणि ह्यवन्तीवासतो हि यत् ।

तत्फलं समवाप्नोति सरयूदर्शने कृते ॥ ३१ ॥

पट्टिवर्षसहस्राणि भार्गवरथ्यवगाहजम् । तत्फलं निमिषार्द्धेन कलौ दाशरथीं पुरीम्
निमिषं निमिषार्द्धं वा प्राणिनां रामचिन्तनम् । संसारकारणाज्ञाननाशकं जायते ध्रुवम्
यत्र कुत्र स्थितो ह्यस्तु ह्ययोध्यां मनसा स्मरेत् ।

न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पान्तरशतैरपि ॥ ३४ ॥

जलरूपेण ब्रह्मं सरयूमोक्षदा सदा । नैवाऽत्र कर्मणो भोगो रामरूपो भवेन्नरः ॥ ३५ ॥
पशुपक्षिमृगाश्च ये चान्ये पापयोनयः । तेऽपि मुक्ता दिवं यान्ति श्रीरामवचनं यथा
इत्युक्त्वा विरते तस्मिन्मुनो कलशजन्मनि । कृष्णद्वैपायनव्यासः पुनरुच्ये तपोधनः
दुर्लभा सर्वजन्तूनां कथा विस्तरतः क्रमात् ।

यात्राक्रमोऽपि च मया श्रुत आगच्छतां नृणाम् ॥ ३८ ॥

इदानीं श्रोतुमिच्छामि क्षेत्रस्यानं यथाविधि । यात्राक्रममुनिश्रेष्ठसम्यक्त्वस्तपोधन
फलम् ब्रूहि क्रमेणैव विस्तरात्पृच्छतो मम । यद्यस्ति मयिते विद्वन्कृपाकारुणिकोत्तम
यथा श्रुत्वा क्रमेणैव यात्रां विश्वविदाम्बर! । करोमि त्वत्प्रसादेन तथा कुरुयत व्रत!

अगस्त्य उवाच

शृणु वक्ष्यामि तत्त्वेन यात्राक्रममथादितः । अयोध्यां सप्ततीर्थानां यथावत्तु पूर्वशः
मनोवाक्कायशुद्धेन निर्दोषेणान्तरात्मना । मानसेषु सुतीर्थेषु स्नात्वा किल जितेन्द्रियः
यः करोति विधिं सम्यक्स तीर्थफलमश्नुते ॥ ४३ ॥

व्यास उवाच

मानसान्येव तीर्थानि कथयस्व तपोधन! । येषु स्नातवतां नृणां विशुद्धिर्मनसो भवेत्
अगस्त्य उवाच

शृणु तीर्थानि गदतो मानसानि मानव! । येषु सम्यङ्नरः स्नात्वा प्रयाति परमांगतिम्
सत्यतीर्थं क्षमातीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदयातीर्थं तीर्थानां सत्यवादिता
ज्ञानतीर्थं तपस्तीर्थं कथितं तीर्थसप्तकम् । सर्वभूतदयातीर्थं विशुद्धिर्मनसो भवेत् ॥

नतोयपूतदेहस्यस्नानमित्यभिधीयते । स स्नातो यस्य वै पुंसः सुविशुद्धमनोगतम्
 भौमानामपि तीर्थानां पुण्यत्वे कारणं शृणु ॥ ४८ ॥
 यथा शरीरस्योद्देशाः केचिन्मध्योत्तमाः स्मृताः ।
 तथा पृथिव्यामुद्देशाः केचित्पुण्यतमाः स्मृताः ४९ ॥
 तस्माद्भौमेषु तीर्थेषु मानसेषु च सम्बसेत् । उभयेषुचयः ज्ञाति स यातिपरमांगतिम्
 तस्मात्त्वमपिचिप्रेन्द्र विशुद्धेनान्तरात्माना । यात्रां कुरुप्रयत्नेन यात्रा वै नोदितामया
 तं तु वक्ष्यामि विप्रेन्द्र! तीर्थयात्राविधिं क्रमात् ॥ ५१ ॥
 जायन्ते च जलेष्वेवप्रियन्तेचजलौकसः । न च गच्छन्तिते स्वर्गमशुद्धमनसोमलाः
 विषयेष्वनिशं रागो मनसो मल उच्यते । तेष्वेव हि न सङ्गम्य नैर्मल्यं समुदाहृतम्
 चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नानं न शुध्यति । शतशोऽपि जलैर्धौति सुराभाण्डमपावनम्
 दानमिज्या तपः शौचं तीर्थसेवा श्रुतिस्तथा ।
 सर्वाण्येतानि तीर्थानि यदि भावेन निर्मलः ॥ ५५ ॥
 निगृहीतेन्द्रियग्रामो यत्रैव वसते नरः । तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्करं तथा ॥
 एतत्ते कथितं विप्र! मानसं तीर्थलक्षणम् ।
 स्नाते यस्मिन्क्रियाः सर्वाः सफलाः स्युः क्रियावताम् ॥ ५७ ॥
 प्रातरुत्थाय मतिमान्सङ्गमे स्नानप्राचरेत् ।
 विभं विष्णुहरिं दृष्ट्वा स्नायाद्वै ब्रह्मकुण्डके ॥ ५८ ॥
 चक्रतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा चक्रहरिं विभुम् । ततो धर्महरिंदृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते
 एकादश्यामेकादश्यामियं यात्रा शुभावहा । प्रातरुत्थाय मतिमान्स्वर्गद्वारजलाप्लुतः
 विधाय नित्यजं कर्म अयोध्यां च विलोकयेत् । सरयू तु ततोदृष्ट्वापश्येन्मत्तगजंततः
 चन्दीश्च शीतलांश्चैववटुकश्चविलोकयेत् । तद्ग्रसरसिस्नात्वा महाविद्यां विलोकयेत्
 पिण्डारकं ततो दृष्ट्वा ततो भैरवदर्शनम् । अष्टम्याश्च चतुर्दश्यामेषा यात्रा फलप्रदा
 अङ्गारकचतुर्थ्यां तु पूर्वोक्ता देवता अपि । विघ्नेशश्च ततः पश्येत्सर्वकामार्थसिद्धये
 प्रातरुत्थाय मतिमान्ब्रह्मकुण्डजले प्लुतः । विष्णुं विष्णुहरिंदृष्ट्वा मनोवाकायशुद्धिमान्

मन्त्रेश्वरं ततोदृष्ट्वा महाविद्यां विलोकयेत् ।
 अयोध्यां च ततो दृष्ट्वा सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ६६ ॥
 स्वर्गद्वारेनरः स्नात्वा सचैलोजितेन्द्रियः । नानाविधानिपापानिबहुजन्मकृतानि च
 सचैलस्नानतो यान्ति तस्मात्सचैलमाचरेत् ॥ ६७ ॥
 एषा वै गदिता यात्रा सर्वपापहरा शुभा ॥ ६८ ॥
 य एवं कुरुते यात्रां नित्यं शुभफलप्रदाम् । न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि
 तस्मात्त्वमपि विप्रेन्द्र! अयोध्यां व्रज माचिरम् ।
 तत्र गत्वा क्रमेणैव यात्रां कुरु यतेन्द्रिययः ॥ ७० ॥
 अयोध्या परमं स्थानं अयोध्या परमं महत् ।
 अयोध्यायाः समा काचित्पुरी नैव प्रदृश्यते ॥ ७१ ॥
 अयोध्या परमं स्थानं विष्णुचक्रे प्रतिष्ठितम् ॥ ७२ ॥
 इत्येतत्कथितं विप्र मया पृष्टं हि यत्त्वया । समाश्रय मुने! तां त्वमनुजानीहि मामतः
 सूत उवाच
 इत्येतदुक्त्वा विरते मुनौ कलशजन्मनि । उवाचमधुरं वाक्यं व्यासः सतपसांनिधिः
 व्यास उवाच
 धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि कृतकृत्योऽस्म्यहं मुने! ।
 सत्यं शौचं श्रुतं विप्रं सुशीलं च क्षमाऽऽर्जवम्
 सर्वञ्च निष्फलं तस्य अयोध्यां नाऽऽगतो यदि ॥ ७५ ॥
 यस्मिन्मयिप्रसन्नेन वयोकोधर्मनिर्णयः । इदानीमपिगच्छामिह्ययोध्यां निर्मलांपुरीम्
 त्वमपि व्रज विप्रेन्द्र! स्वमाश्रमपदं निजम् ॥ ७६ ॥
 सूत उवाच
 इत्येवमुक्त्वाक्रमशोयात्राविधिमुत्तमम् ।
 जगाम तपसाराशिरागस्त्यः कुम्भसम्भवः ॥ ७७ ॥
 स्वमाश्रमपदं धीरो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।

व्यासोऽपि महसां राशिर्जगाम विजितेन्द्रियः ॥ ७८ ॥

अयोध्यामागतो विप्रः सर्वकामार्थसिद्धये । आगत्यैतद्विधानेन कृत्वा यात्रां यथाक्रमम्
दृष्ट्वा महाश्चर्यकरं कारणं तीर्थमुत्तमम् । आनन्दतुन्दिलस्तत्र सम्यगाचम्य बुद्धिमान्
ततो जगाम विप्रेन्द्रः स्वमाश्रमपदं मुनिः ।

व्यासेन कथितं मह्यं माहात्म्यं क्रमशस्तदा ॥ ८१ ॥

मया श्रुत्वा च माहात्म्यं यात्रां कृत्वा विधानतः । कुरुक्षेत्रे समागत्य भवदग्रे निरूपितम्
इदं माहात्म्यं तुल्यः पठेत्प्रयतो नरः । श्रद्धया यच्च शृणुयात्स याति परमां गतिम् ॥
तस्मादेतत्प्रयत्नेन श्रोतव्यञ्च जनैः सदा । द्विजपूजा विष्णुपूजा विधातव्या प्रयत्नतः
दातव्यञ्च सुवर्णादि यथाशक्त्या द्विजन्मने । पुत्रार्थोऽलभते पुत्रान्धर्मार्थोऽधर्ममाप्नुयात्
अतिविपुलविधानैर्वर्णितं धर्म्यमाद्यं कलयति परमत्तया क्षेत्रमाहात्म्यमेतत् ।
य इह मनुजवर्यः श्रीसनाथः स सम्यग्भजति हरिनिवासं सर्वभोगांश्च भुत्तवा
यः पाठकस्यापि कदाचिदेव ददाति वित्तं च यथाऽऽत्मशक्त्या

पात्राणि वस्त्राणि मनोहराणि रौप्यं सुवर्णञ्च गर्वाः स मुच्येत् ॥ ८७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

ऽयोध्यामाहात्म्येऽगस्त्यव्याससम्वादेऽयोध्यायात्राविधिक्रमवर्णनं

नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

समाप्तमिदमयोध्यामाहात्म्यम्